

cejfe

Àmbit d'Execució Penal

La justícia restaurativa a la presó: és possible en la delinqüència econòmica?

Ajut a la investigació 2020

Autors

Joan Baucells Lladós, Maria Jesús Guardiola Lago i
Antoni Cardona Barber

Any 2022

Generalitat de Catalunya
**Centre d'Estudis Jurídics
i Formació Especialitzada**

La justícia restaurativa a la presó: és possible en la delinqüència econòmica?

Joan Baucells Lladós (Director)

Maria Jesús Guardiola Lago

Antoni Cardona Barber

El Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada ha editat aquesta recerca respectant el text original dels autors, que en són responsables de la correcció lingüística.

Les idees i opinions expressades en la recerca són de responsabilitat exclusiva dels autors, i no s'identifiquen necessàriament amb les del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada.

Avís legal

Aquesta obra està subjecta a una llicència de [Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada 4.0 No adaptada de Creative Commons](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca) el text complet de la qual es troba disponible a

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.ca>

Així doncs, es permet la reproducció, la distribució i la comunicació pública del material, sempre que se citi l'autoria del material i el Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (Departament de Justícia) i no se'n faci un ús comercial ni es transformi per generar obra derivada.

Joan Baucells Lladós és professor titular de dret penal a la UAB, **Maria Jesús Guardiola Lago** és professora agregada de dret penal a la UAB, **Antoni Cardona Barber** és investigador postdoctoral contractat a la unitat de criminologia i dret penal de la UAB.

La recerca ha comptat amb la inestimable ajuda de **Daniela Gaddi**, professora associada a la unitat de criminologia i dret penal de la UAB.

Tots ells són integrants del Grup de recerca consolidat "*Dret penal i noves tendències de la política criminal*" [<http://dretpenal.uab.cat>] reconegut per la Generalitat de Catalunya.

Sumari

1. Introducció	1
2. Objectius.....	4
3. Marc teòric	5
3.1. El concepte de delinqüència econòmica	5
3.2. El concepte ampli de justícia restaurativa	6
3.3. Les experiències de justícia restaurativa a les presons d'arreu del món	9
3.3.1 Programes de conscienciació i empatia amb les víctimes.....	9
3.3.2 Programes reparadors.....	11
3.3.3 Programes de connexió presó-comunitat	12
3.3.4 Autèntiques trobades restauratives entre interns i víctimes.....	13
3.3.5 Les presons restauratives.....	15
3.4. Una oportunitat per a la delinqüència econòmica a la presó.....	16
3.5. El context legal a Espanya	20
4. Hipòtesis	23
5. Metodologia	24
6. Conclusions	27
6.1. Relatives al concepte i perfil de delinqüent econòmic dels centres penitenciaris catalans.....	27
6.2. Relatives al nombre de delinqüents econòmics a Catalunya	34
6.3. Relatives a les finalitats preventives que desenvolupa la presó en aquest perfil de delinqüents econòmics	35
6.4. Relatives a la major facilitat per accedir al tercer grau i a la llibertat condicional	41
6.5. Relatives al tractament dels delinqüents econòmics als centres penitenciaris catalans.....	45

6.6. Relatives a trobades restauratives dins dels centres penitenciaris catalans.....	60
7. Propostes.....	63
8. Referències bibliogràfiques.....	70
9. Annexos.....	75
Annex I: Model d'entrevista als sots directors de tractament dels centres penitenciaris.....	755
Annex II: Model d'entrevista als Jutges de vigilància penitenciària.....	811

1. Introducció

Com reflecteix el seu títol, aquesta recerca es planteja estudiar la possibilitat de desenvolupar programes de justícia restaurativa per a delinqüents econòmics a la fase d'execució penal.

Molt identificat amb la tècnica de la mediació, la Justícia restaurativa (des d'ara JR) es va definir en els seus orígens, als anys 70, com un procés de participació activa i voluntària dels diferents subjectes afectats per un fet delictiu -víctima, ofensor i comunitat- per a la reparació de les seves conseqüències amb l'ajuda d'un tercer imparcial, anomenat facilitador (Christie, 1977).

Així, semblaria que el delinqüent econòmic oferiria un perfil criminològic apte per programes restauratius, atesa la seva alta capacitat econòmica de reparació del dany i l'elevat pronòstic de reinserció social derivat de les seves habilitats professionals i els seus contactes socials. Malgrat tot, la delinqüència econòmica presenta alguns problemes importants per aplicar-hi instruments de JR en sentit tradicional. D'una banda, es tracta en moltes ocasions de delictes que protegeixen béns jurídics supraindividuals o de caràcter col·lectiu -com l'ordre socioeconòmic, el medi ambient, la Hisenda pública o el correcte funcionament de l'Administració pública- on es plantegen problemes relatius a la identificació d'una víctima concreta i la seva legitimació per establir-hi processos de mediació¹. A més, les tècniques de perill utilitzades en aquests delictes o la dificultat de calcular la seva lesivitat plantegen molts problemes relatius a la determinació, valoració i restitució del dany causat².

A més, puntualment, es poden plantejar inconvenients relatius el perfil d'alguns casos de delinqüent econòmic. Com ha destacat la doctrina, es tracta en moltes

¹ Per algun sector doctrinal l'absència de víctima identificable determina la impossibilitat de mediar. Vid. Pelayo Lavín, M. (2011, pàg.342). A l'experiència de dret comparat alguns països, com Alemanya o França han exclòs expressament la mediació de fets delictius sense víctima.

² Aquests motius han portat a excloure la JR de la delinqüència econòmica a, entre molts altres, Von Hirsh, A. Ashworth, A. i, Shearing, C. (2003, pàg. 28).

ocasions de subjectes que mostren inconsciència del dany causat³ i, d'altra banda, rarament assumeixen la responsabilitat pels seus fets⁴. I això planteja problemes per la JR perquè la mediació ve exigint com a condició per determinar la seva viabilitat que l'ofensor hagi reconegut els elements fàctics del cas i mostri una certa empatia per la víctima. A més, un dels principis fonamentals del procés restauratiu és l'existència d'un equilibri de poder entre les parts. Equilibri que no sempre es respectarà per un perfil de subjecte acostumat a negociar i amb una important capacitat econòmica.

A més, en les concepcions més clàssiques o originals de la JR, aquesta es planteja com un sistema de solució del conflicte alternatiu al sistema de justícia penal⁵, el que ha vingut provocant que tradicionalment hagi quedat relegada del nostre àmbit d'estudi: l'execució penal. Un àmbit, el de la presó, on -per acabar- en els darrers temps es ve considerant que més que buscar alternatives és necessari intensificar el seu ús per donar resposta a aquest tipus de delinqüència⁶.

Davant la falta de recerques sobre aquest tema a Espanya en general, i a Catalunya en concret⁷, és necessari prestar-li atenció doncs no només és interessant contrastar si el fenomen del delinqüent econòmic intern en els nostres centres penitenciaris pot ser considerat com a quantitativament rellevant, sinó que caldrà analitzar aspectes qualitatius decisius com: és possible desenvolupar programes

³ Aquest característica de la personalitat del delinqüent econòmic ja va ser destacada en treballs clàssics com Delmas-Marty, M. (1982, pàg. 146).

⁴ Alguns estudis els atribueixen una baixa puntuació en "responsabilitat" (*conscientiousness*) Vid., Redondo Illescas i Garrido Genovés (2013, pàg. 793 i 794).

⁵ Segons Zehr (1990) les víctimes tindrien necessitats que no poden trobar en el sistema penal com parlar d'emocions, rebre restitució, experimentar justícia o perdó. Però tampoc proporcionaria el que necessita l'ofensor doncs la veritable responsabilitat té més a veure amb la comprensió de les conseqüències humanes de les pròpies accions que amb un retret de culpabilitat.

⁶ I això amb moltes manifestacions: introducció de nous tipus penals, increment de les penes de presó previstes, interpretació restrictiva per part dels òrgans judicials de les institucions alternatives a la presó (ex. suspensió condicional de la pena), etc.

⁷ En canvi, a l'àmbit nord americà comença a existir un volum important de reflexions sobre les possibilitats i els límits de la justícia restaurativa en l'execució de penes de presó per a delinqüents econòmics. Vid, el pioner Braithwaite (2002). Més recentment Gabbay (2006, pàg. 444). Disponible a: <http://www.gornitzky.com/files/publications/pub20070615.pdf> [Data de consulta: 10.2.2020]. A Espanya han treballat el tema Nieto Martín (2017, pàg. 315 a 330) i, més recentment, García Arán (2021).

de JR amb aquests perfils de delinqüents?, les presons catalanes estan preparades per fer-ho?, el marc legislatiu a Catalunya ho permet?

Amb tot això, la present recerca es proposa analitzar empíricament, per primer cop, el fenomen a Catalunya i desenvolupar els següents objectius:

2. Objectius

1. Conèixer les **dades quantitatives** dels interns en tots els centres penitenciaris catalans **condemnats per delinqüència econòmica**. Elaborar un mapa del fenomen a Catalunya (edat, gènere, nacionalitat, formació, professió, antecedents penals, tipus de delictes pels quals han estat condemnats, durada de la condemna a pena privativa de llibertat, classificació en grau a l'ingrés i situació actual, satisfacció total o parcial de la responsabilitat civil, etc.).
2. Identificar si existeixen **programes de tractament específics per aquest perfil de delinqüents** en els centres penitenciaris catalans.
3. Identificar i valorar les pràctiques de centres penitenciaris i jutjats de vigilància penitenciària catalans relatives a **la valoració de la participació en programes de tractament per part de delinqüents econòmics** en l'accés als beneficis i classificació penitenciàries (permisos, tercer grau i llibertat condicional).
4. Identificar i valorar les pràctiques de centres penitenciaris i jutjats de vigilància penitenciària catalans relatives a la valoració de la **reparació del dany a la víctima en la delinqüència econòmica** per l'accés als beneficis i la classificació penitenciàries (permisos, tercer grau i llibertat condicional).
5. Conèixer l'**opinió i les actituds dels professionals de l'àmbit penitenciari i dels jutjats de vigilància penitenciària** sobre les possibilitats i els límits de la justícia restaurativa dins de les presons per a delinqüents econòmics.

3. Marc teòric

3.1. El concepte de delinqüència econòmica

Sobre el concepte de delinqüència econòmica existeixen diverses posicions que podem agrupar entre aquelles que se centren en les característiques de l'autor i les que atenen a les característiques del fet comès (Morón, 2014, pàg. 29 a 52). Entre les primeres, destaca l'obra clàssica de Sutherland a qui se li atribueix el concepte de "*delinqüència de coll blanc*" l'any 1939. Segons aquest autor es tracta d'un delictes "*comès per una persona de respectabilitat i status social alt en el curs de la seva professió*"⁸. Aquesta concepció s'ha qüestionat des del punt de vista empíric ja que l'autor de delictes econòmics no sempre és una persona amb un nivell econòmic alt i una gran formació, doncs un gran percentatge no respon al perfil proposat per l'autor nord americà (Gabbay, 2007, p. 429).

Per altra banda, hi ha propostes de delinqüència econòmica que es centren més aviat en les característiques del fet comès, diferenciant-lo de la delinqüència comuna pel *modus operandi* (l'ocultació o l'engany que impliquen aquest tipus de delictes) i la motivació (obtenir algun profit o evitar la pèrdua econòmica). Així, segons Edelhertz (1970) es referiria a "*aquells actes il·legals que es caracteritzen per engany, ocultació o violació de la confiança i que no depenen de l'aplicació o l'amenaça de força física o violència. Les persones i les organitzacions cometent aquests actes per obtenir diners, propietats o serveis; per evitar el pagament o la pèrdua de diners o serveis; o per obtenir avantatges personals o comercials*"⁹.

En aquesta recerca ens decantem per aquesta darrera definició que se centra en el **fet delictiu caracteritzat pel *modus operandi* (engany, ocultació, abús de confiança, absència de violència o força) i per la finalitat perseguida pel subjecte actiu del delictes (per obtenir alguna avantatge econòmica)**. Aquesta opció, al marge d'alinear-se millor amb un dret penal democràtic centrat en la responsabilitat pel fet comès i no en un dret penal d'autor, també facilita el

⁸ Citem la versió en castellà de Sutherland (1999, pàg. 65).

⁹ Per Morón (2014, pàg. 36) acaba sent el concepte utilitzat pel FBI als EEUU des de 1989 (USDOJ, 1989, pàg. 3).

seu enllaç amb els tipus establerts al codi penal. Això, amb independència de que les característiques personals de l'autor puguin ser considerades en l'execució penal i s'hagin de considerar -si concorren- per dissenyar el programa de tractament i valorar la conveniència i/o la forma de dur a terme iniciatives restauratives (Guardiola, 2020).

3.2. El concepte ampli de justícia restaurativa

Aclarit el concepte de delinqüència econòmica de referència, és important també aclarir el concepte de justícia restaurativa que utilitzarem. D'entrada, cal advertir que tots els intents per subministrar una definició universalment vàlida han fracassat. És més, en els darrers anys s'ha anat avançant cap a una configuració cada cop més àmplia que acabarà incloent qualsevol pràctica que satisfaci els valors o principis de la JR¹⁰.

Tal com explica Guardiola (2020), en confrontació a un concepte tradicional, *“els partidaris d'un concepte ampli de justícia restaurativa flexibilitzaran la idea de procés¹¹ -posant l'accent en les finalitats restauratives-, admetran que no necessàriament han d'estar implicats tots els actors que tinguin un interès en el delicte comès¹² o bé admetran que, en una iniciativa restaurativa concreta no necessàriament hauran d'estar presents tots els objectius reparadors, i per això*

¹⁰ Segons l'ONU, els qui practiquen la justícia restaurativa tendeixen a coincidir que el que veritablement fa que una resposta particular a un delicte sigui "restaurativa", no és tant una pràctica o procés específic, sinó l'adherència a un conjunt d'objectius amplis, que proporcionen una base comuna per a la participació de les parts en la resposta a un incident delictiu i les seves conseqüències. Vid. Nacions Unides (2006). *Manual sobre Programas de Justicia Restaurativa. Serie de manuales sobre justicia penal*. Nueva York: Oficina de las Naciones Unidas contra la Droga y el Delito (UNODC).

¹¹ Així les finalitats reparadores passarien per davant del procés incloent el treball en benefici d'un fons per a les víctimes o els TBC, així Kellens i altres (2004, pàg. 24), o també, Cardona Barber (2020, pàg.7). A més, en casos on l'autor no hagi estat identificat i no sigui possible la trobada entre víctima i ofensor, la JR pot funcionar amb l'assumpció de tasques d'assistència i de compensació a les víctimes per part de la comunitat. Així, Walgrave (2007).

¹² Més enllà de processos plenament restauratius com el *conferencing* o els *peacemaking circles* on participen totes les parts; de processos principalment restauratius com la mediació penal; també són "parcialment restauratius" la víctima-assistència, el tractament i sensibilització vers la víctima o els programes de reinserció social. Vid. Mccold i Watchtel (2002).

s'acceptaran com a justícia restaurativa pràctiques que no persegueixin la reparació de la víctima¹³.

Ara bé, com ja s'ha advertit, aquesta concepció àmplia que “qualifiquen de justícia restaurativa indemnitzacions de caràcter estatal, programes d'assistència a la víctima i inclús sancions penals com multes, TBC o altres mesures orientades a la reinserció desdibuixen per complet les diferències de la justícia restaurativa amb la victimologia i amb el sistema de justícia penal. Així, si tot és justícia restaurativa, res serà justícia restaurativa, quedant completament absorbida, principalment pel sistema penal”.

Coincidim amb Guardiola (2020) que la justícia restaurativa ha de reivindicar un espai propi i complementari al sistema de justícia penal, objectiu que entenem que s'assoleix mantenint la **necessària concurrència d'un procés que respecti els principis de la JR on participen persones -físiques o jurídiques- afectades pel delicte comès -ja sigui amb víctimes directes o subrogades- amb l'ajuda de facilitadors professionals on més d'una de les parts intervinents -ofensor, víctimes o comunitat- veuen satisfetes algunes necessitats que el sistema penal no els permet assolir. Entenem que un concepte com l'aquí proposat permet “superar totes les influències que ha tingut en els seus inicis i construir un corpus propi, però alhora acceptar que els objectius que persegueix també són compartits per altres institucions, encara que per mitjans diferents. Així, comparteix amb el sistema de justícia penal el fi de prevenció general reintegradora i la prevenció especial positiva. A més, comparteix amb la victimologia la reparació i l'assistència a la víctima. Només en un espai de complementarietat de sistemes i del reconeixement que les vies per assolir els objectius preventius i reparadors són diferents, la justícia restaurativa pot mantenir una identitat pròpia” (Guardiola, 2020).**

Una aproximació a aquest concepte ampli es reflecteix també en el darrer document supranacional emanat del Consell d'Europa el 2018, el qual no s'ocupa estrictament de la mediació penal sinó que estableix que “les pràctiques que no

¹³ Des de conceptes com la “justícia restaurativa unilateral” s'inclou aquells resultats que poden beneficiar només a una de les parts com la rehabilitació de l'ofensor, les indemnitzacions per part de l'estat o els treballs d'interès general. Vid. Wright (2000, pàg. 19 a 38).

prevegin un diàleg entre víctimes i autors d'infraccions poden també tenir un caràcter reparador si s'adeqüen als principis fonamentals de la justícia restaurativa", aclarint a més que els principis i aproximacions restauratives poden també ser aplicades, no com a alternativa, sinó dins del sistema de justícia penal¹⁴. En la línia de considerar la JR dins del propi sistema de justícia penal també es va pronunciar el congrés de les NNUU per a la prevenció del crim i el tractament del delinqüent celebrat a Bangkok el 2005 on es va reconèixer "*la incorporació d'enfocaments de justícia restaurativa en les pràctiques de justícia penal*", en general¹⁵. Per tant, incloent-hi també inclús la fase d'execució penal.

Malgrat tot, entre els organismes internacionals, ha estat el Consell d'Europa el major impulsor d'aquesta orientació. Entre altres documents, la Recomanació CM/Rec (1999)19 sobre mediació en l'àmbit penal va establir que "*hauria de ser possible en totes les fases del procediment penal*" inclosa també la fase d'execució. Més tard, en el punt 103.7 de les seves Regles Penitenciàries de 2006 va establir que "*els interns que ho desitgin podran participar en un programa de justícia reparadora i reparar les infraccions que hagin comès*". Recentment, en la seva Recomanació CM/Rec (2018)8 del Comitè de Ministres segueix insistint en que "*es pot aplicar després de dictar o completar una sentència*", és a dir, en la fase d'execució de la pena privativa de llibertat¹⁶.

Com es pot imaginar, aquesta evolució a un concepte més ampli obre les portes al fet que la JR, primer, pugui considerar-se en la fase d'execució penal d'on venia exclosa des d'una configuració estricta de la mateixa (veure *infra* apartat

¹⁴ Veure Recomanació CM/Rec (2018)8 del Comitè de Ministres dels estats membres relativa a la justícia restaurativa en matèria penal.

¹⁵ Veure Declaració núm. 32 del document de la "*Declaració de Bangkok. Sinèrgies i respostes: aliances estratègiques en matèria de prevenció del delictes i justícia penal*" aprovada en el 11° Congrés de les Nacions Unides sobre Prevenció del Delictes i Justícia Penal celebrat a Bangkok, del 18 al 25 d' abril de 2005:

https://www.unodc.org/pdf/crime/congress11/BangkokDeclaration_sp.pdf [Data de consulta: 18.11.2019].

¹⁶ Recomanació CM/Rec (2018)8 del comitè de ministres als estats membres en matèria de justícia restaurativa penal (adoptada per el Comitè de Ministres el 3 d' octubre de 2018, en la 1.326^a reunió de delegats dels ministres):

<http://www.poderjudicial.es/cgpj/es/Temas/Mediacion/Normativa-y-jurisprudencia/Normativa-europea/Recomendacion-CM-Rec-2018-8-del-Comite-de-Ministros-a-los-Estados-miembros-en-materia-de-justicia-restaurativa-penal> [Data de consulta: 18.11.2019].

3.3) i, segon, considerar-se també a àmbits delictius d'on ha estat tradicionalment exclosa per ser incapaç de poder quantificar-se el dany o identificar a una víctima concreta: la delinqüència econòmica (veure *infra* apartat 3.4).

3.3. Les experiències de justícia restaurativa a les presons d'arreu del món

Des d'aquest concepte ampli de JR i en aquest context normatiu internacional, en els darrers anys -fonamentalment en l'àmbit anglosaxó- s'han desenvolupat noves pràctiques de JR dins de les presons¹⁷. Diverses investigacions han sistematitzat aquestes experiències en una escala de menor a major obtenció de resultats restauratius. Aquí seguirem la proposta realitzada per Noakes-Duncan (2015)¹⁸, advertint, d'entrada, que poques experiències responen a un model únic i que el més habitual en la pràctica comparada és trobar models en els quals es combinen diverses de les practiques següents:

3.3.1 Programes de conscienciació i empatia amb les víctimes

La forma més elemental en que es presenta el concepte ampli de JR a la presó és a través de programes dissenyats per permetre als interns conèixer millor l'impacte del delicte sobre les víctimes en general i assumir la responsabilitat per les seves accions. Encara dins d'aquests, es podrien destacar dues classes.

a) En primer lloc, els que podríem anomenar "*programes de tractament bàsics*" alineats amb el que a Espanya coneixem com "programes de tractament" que poden consistir des de (a) treballar sobre pròpies experiències de victimització de l'ofensor o (b) desenvolupar jocs de rol consistents en intentar escriure l'experiència delictiva des de la perspectiva de la víctima, fins a tècniques més

¹⁷ Fonamentalment a partir de finals dels noranta. Així Van Ness (2007). I més aviat impulsades des del propi personal penitenciari i ONG's que com a una coherent estratègia de política criminal dissenyada pels governs. Així ho adverteix Shapland, J. (2008).

¹⁸ Entre altres propostes semblants destaquem Johnstone, G. (2014) y Liebmann, M. (2010). En espanyol, veure Soleto i Grané (2019, pàg. 597 i s.).

complexes, com (c) les discussions en grup, passant per (d) tallers de lectura o d'escriptura d'una carta a la/es víctima/es sense arribar a enviar-les¹⁹.

b) En un segon nivell, aquests programes -que cal insistir que es caracteritzen per no permetre cap contacte amb la víctima directa, doncs de fer-ho ja constituïrien programes de mediació²⁰- poden utilitzar en les darreres fases el contacte personal amb les anomenades "víctimes subrogades", és a dir, (a) víctimes del mateix tipus de delicte comès o, en ocasions, (b) membres d'associacions de víctimes. Per això, els anomenarem "*programes de tractament amb víctimes subrogades*".

Un bon exemple d'aquest tipus de practiques és el "*Sycamore Tree programme*", dissenyat per la ONG catòlica "*The Prison Fellowship*" en un programa pilot a EEUU l'any 1996 i que ja s'ha implementat a més de 25 països de tot el món²¹. En la mateixa línia es pot citar el programa "*Bridges to Life*" operat a més de 20 presons de Texas i expandit a molts més estats nordamericans²². Altres programes en la mateixa direcció serien el SORI ("*Supporting Offenders through Restoration Inside*")²³ a Gran Bretaña, el "*Insight Development Group*" desenvolupat a Oregó (EE.UU.), el "*Hope Prison Ministry*"²⁴ a Sudàfrica, el

¹⁹ En aquest sentit, p.ex., es pot citar el programa "*Focus on Crime*" desenvolupat a Hamburg on els interns voluntàriament poden participar en una formació de 8 mòduls i 3 mesos de durada amb l'objectiu de conèixer el significat de la noció de víctima, a reconèixer que ha causat víctimes amb els seus fets, a desenvolupar empatia vers elles, així com reflexionar sobre els diferents mitjans que podria optar per reparar el dany causat. Àmpliament sobre aquesta experiència Hagemann (2001). Destacable també l'experiència semblant a Bèlgica descrita en la recerca-acció de Demet, S. i altres, (2020, pàg. 104 i s.), citat a Kellers (2004, pàg. 214).

²⁰ Veure *infra* apartat 3.3.4.

²¹ El programa consisteix en un curs de 8 sessions, dirigit per voluntaris i mediadors de la ONG que, en discussions en grup, jocs de rol, diàlegs amb víctimes no relacionades ("unrelated victims") i lectures treballen la conscienciació dels efectes causats i la responsabilització per aquests. Vid. <https://prisonfellowship.org.uk/our-work/sycamore-tree/> [Data de consulta: 10.10.2020].

²² Consisteix també en un programa de 14 setmanes que, seguint el manual guia ("*Restoring peace: Using lessons from prison to mend broken relationships*"), desenvolupa discussions en grup, exercicis i jocs de rol que es van personalitzant amb l'intern a través del contacte amb víctimes subrogades. Vid. <https://www.bridgestolife.org/> [Data de consulta: 10.10.2020].

²³ Desenvolupat a la presó de Cardiff l'any 2005, s'ha expandit a sis presons angleses. Es tracta d'una sèrie de cursos en quatre fases (Introduction to SORI; Victim Awareness Course; Victim Impact Course; Victim-Offender Group), essent en aquesta darrera fase on es produeixen les trobades indirectes, amb víctimes assimilades.

²⁴ Vid. <http://hopeprisonministry.org/> [Data de consulta: 19.4.2020].

“RESTORE programme”²⁵ o el “Opening Doors” en Ohio (EE.UU.)²⁶. A Espanya, el 2014, la DGIP va participar un programa pilot “Construyendo puentes” basat en cercles de diàleg entre interns i persones de la comunitat afectades per un delicte similar que ha acabat amb la recent aprovació, el 2020, del programa “Diálogos restaurativos: responsabilización y reparación del daño”²⁷.

És important destacar que, segons la Recomanació CM/Rec (2018)8 del comitè de ministres, aquestes pràctiques poden incloure’s en el concepte ampli de JR perquè encara que “no prevegin un diàleg entre les víctimes i els autors d’infraccions, poden tenir un caràcter reparador si s’adeqüen als principis fonamentals de la justícia restaurativa”²⁸. Com s’ha advertit, són experiències que poden sensibilitzar als interns sobre la condició de víctima i a desenvolupar una cultura penitenciària orientada a la reparació que finalment pugui preparar als interns per experiències de mediació més directa²⁹.

3.3.2 Programes reparadors

En aquesta mateixa línia, els *programes reparadors* donen un pas més cap els principis fonamentals de la JR. Dins d’aquests encara hi ha de dos tipus.

a) Els primers -que anomenarem “*programes reparadors formatius*”- es caracteritzarien per centrar-se específicament en la informació i formació dels interns per poder organitzar els seus deutes i afrontar la satisfacció de la responsabilitat civil³⁰.

²⁵ Vid. <https://www.theforgivenessproject.com/restore-programme> [Data de consulta: 19.4.2020].

²⁶ Aquestes i algunes altres experiències apareixen relacionades a Liebmann. (2010, pàg. 2-5).

²⁷ Vid. http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/Taller_de_Di%C3%A1logos_Restaurativos_DP-23_web_126200630.pdf/af4b6ea9-c552-4acb-a67a-3172ac9902f7 [Data de consulta: 30.4.2021]

²⁸ Veure punt 8 de la Recomanació CM/Rec (2018)8 del comitè de ministres als estats membres en matèria de justícia restaurativa penal (adoptada pel Comitè de Ministres el 3 d’octubre de 2018, a la 1.326^a reunió de delegats dels ministres).

²⁹ Així ho ha destacat Kellers (2004, pàg. 243) a propòsit de l’experiència “Soirées de discussion entre détenus et citoyens” de la presó de Hoogstraten (Bèlgica).

³⁰ Destaca, p.ex., la recerca-acció de Jaqmot, R. *SIF Project preventie budgetbegeleiding*, inèdit, citat per Kellers (2004, pàg. 252).

b) Un pas més endavant el representa els “*programes reparadors*”, dissenyats per a permetre als interns assumir la seva responsabilitat reparant el dany més enllà de la responsabilitat civil, bé a la víctima directa o a organitzacions de víctimes dels delictes comesos. L’objectiu és que els interns assumeixin activament la seva responsabilitat en lloc de tractar passivament la satisfacció de la responsabilitat civil com una sèrie de deutes que cal pagar rutinàriament (Noackes-Duncan, 2015, p. 5); (Van Ness, 2007, p. 315). En la mesura que molts interns no disposen de capacitat econòmica, alguns d’aquests programes han buscat solucions creatives establint un fons de compensació per les víctimes.

Així, a Bèlgica, els *Herstelfonds* constitueixen fons públics als que els interns recorren per demanar un crèdit per finançar un màxim de la responsabilitat civil a la víctima (fins a 1250€). A canvi, realitzen treballs socials (parcs infantils, mobles per equipaments escolars i sanitaris, etc.) la remuneració dels quals va directament a la víctima amb qui el model també permet un contacte directe amb l’intern al final del treball o indirecte a través d’un facilitador (Kellers 2004, pàg. 256 i ss).

3.3.3 Programes de connexió presó-comunitat

Un altre tipus de programes són els que es dirigeixen a establir vincles entre els interns i la comunitat. Molt semblants als anteriors -sobretot a l’experiència dels *Herstelfonds* belgues-, consisteixen en que els interns realitzin treballs comunitaris o programes reparadors, però en lloc d’estar dirigides a reparar el dany a les víctimes com les anteriors, aquestes estan centrades en la comunitat i poden complementar-se amb la col·laboració voluntària d’organitzacions i associacions comunitàries en les tasques del centre penitenciari (Wallace i Wylie, 2013, p. 60). El desenvolupament d’aquests vincles és positiu per a la reinserció perquè desconstrueix els estereotips comunitaris vers els interns, ofereix una oportunitat per reconstruir la confiança entre el pres i la comunitat i la prepara pràcticament per ajudar-los després del seu alliberament (Liebmann, 2007, p. 105).

Un exemple el pot constituir el programa “*Inside Out Trust*” que opera en més de 70 presons de la Gran Bretanya³¹, l'experiència de les presons angleses de Holme House, Kirklevington Grange i Deerbolt³² o l'experiència a la presó de Pollsmoor, a Sudàfrica³³.

3.3.4 Autèntiques trobades restauratives entre interns i víctimes

Un pas més endavant en la cultura restaurativa el representa els programes que permeten ja ser més que “*pràctiques restauratives*” i ens permet parlar d’“*autèntica justícia restaurativa*” a les presons, en sentit estricte³⁴. Ens referim a autèntiques trobades restauratives entre el culpable condemnat a la presó i les seves víctimes directes, utilitzant la metodologia de la mediació (*mediation*) o la conferència (*conferencing*). Aquestes experiències van sorgir al Canadà, Suïssa i EE.UU. a finals dels anys 70 del segle passat³⁵ i actualment existeixen programes molt desenvolupats a Europa. Hongria (Barrabas, 2012), Bèlgica (Goossens, 2012 i Kellers, 2004, p. 262) o Alemanya en són un bon exemple.

Entre els programes que utilitzen la mediació (*mediation*) podem destacar el VOD (“*Victim-Offender Dialog*”) desenvolupat pels Departaments d’atenció a la víctima de més de 26 estats nordamericans³⁶. I a Europa el liderat per “*Moderator*”, a l'àrea flamenca belga³⁷. A Espanya, la DGIP ha presentat recentment, l'any

³¹ Vid. <https://www.globalhand.org/en/organisations/10488> [Data de consulta: 20.10.2020].

³² Àmpliament International Center for Prison Studies, Albert Park, Middlesbrough. An approach to Restorative Justice, London, 2002, citat per Kellers (2004, pàg. 274).

³³ Sobre l'experiència sudafricana Giffard (2002, pàg. 37), on un grup d'interns preventius s'embarquen en un projecte de fabricació de peluixos i, per cada cinc venut, un es donava a nens hospitalitzats per la SIDA.

³⁴ Així Shapland (2008) que destaca que només es pot parlar de justícia restaurativa (“*restorative justice*”) quan s'implica al culpable i a la víctima del mateix delictes, reservant l'expressió de practiques restauratives (“*restorative practices*”) quan ens referim a totes les vistes fins ara.

³⁵ Així el Victim Offender Reconciliation Program (VORP) d'Ontario, el Victim Offender Mediation Program (VOMP) de Langley, ambdós a Canadà. Un resum dels mateixos es pot trobar a Kellers (2004, pàg. 34).

³⁶ Vid. <https://nicic.gov/resources-victim-offender-dialogue>

³⁷ Iniciat al 1999, amb el nom de *Suggnomé*, està centrat en mediació amb adults condemnats per delictes greus. Vid <http://moderator.be/> [Data de consulta: 20.10.2020]. Per fer-se una idea del volum de mediacions executades, en el període 2008 a 2011 van haver 1007 sol·licituds de mediació que van donar lloc a 780 mediacions, d'entre les quals van haver 132 cara a cara amb víctimes directes.

2020, el Programa “*Intervención en Justicia restaurativa: Encuentros restaurativos penitenciarios*” on es preveuen autèntiques trobades restauratives entre els interns i les seves víctimes directes, sense que encara s’hagi pogut valorar la seva implementació real³⁸.

Entre els programes que utilitzen la conferència (*conferencing*) podem destacar els desenvolupats pel “*National Parole Board*” de Canadà i el “*Hikahi Restorative Circles Process de Hawai*” als EE.UU centrats en el treball en grups entre ofensors i víctimes del mateix delictes. I d’altres on en les conferències s’hi afegeixen voluntàriament, a més d’ofensors i víctimes, membres de la comunitat. Entre aquests últims destaca, per exemple, el programa “*face à face*” al Canadà³⁹.

Molts altres, com el programa “*Restorative opportunities*” al Canadà⁴⁰, utilitzen ambdues metodologies⁴¹.

És interessant en aquest punt destacar que ja existeix un elevat nivell d’especialització d’aquests programes, centrant-se alguns en condemnats amb penes de llarga durada o en el corredor de la mort. Altres focalitzant l’atenció en la protecció de la víctima o en perfils de violència de gènere, sense que -fins on hem arribat a investigar- s’hagi identificat cap dedicat específicament a la delinqüència econòmica⁴². Recordem que, com destacàvem abans, aquest perfil

³⁸ Vid. http://www.interior.gob.es/documents/642317/1201664/Intervenci%C3%B3n_en_justicia_restaurativa_DP-24_web_126200539.pdf/323bebe7-cbfa-45d8-9cef-840ce824d693 [Data de consulta: 30.4.2021]. L’experiència de trobades restauratives a la presó a Espanya és pràcticament inexistent. En el pròleg a aquest document penitenciari núm. 24 el Director General d’Institucions penitenciàries reconeix que “*en el segon semestre de 2011 i fins al mes de maig de 2012 es van celebrar a les presons espanyoles, 11 trobades restauratives entre persones condemnades per delictes de terrorisme i víctimes directes i indirectes d’aquelles accions*”. Això és pràcticament tot. Sobre aquesta experiència vid. Pascual (Coord.) (2013). Durant els primers mesos de l’any 2020 s’han tornat a celebrar a les presons espanyoles trobades restauratives entre persones condemnades per diferents delictes, sense cap relació amb el terrorisme, i les seves víctimes.

³⁹ Àmpliament Syette (2000), citat a Kellers (2004, pàg. 35).

⁴⁰ Vid. <https://www.csc-scc.gc.ca/restorative-justice/003005-1000-eng.shtml> [Data de consulta: 6.5.20].

⁴¹ Àmpliament amb referències detallades a nombrosos programes de mediació desenvolupats al món, vid. Liebmann (2010, pàg. 5 a 12).

⁴² A finals del 2020 la DGIP ha presentat el “*Programa de intervenció en delictes econòmics*” (PIDECO). El programa es tan nou, encara inèdit, que no s’ha pogut ni implementar, ni valorar.

de delinqüència planteja dificultats per ser abordats a través d'autèntiques trobades restauratives.

3.3.5 Les presons restauratives

El més ambiciós en aquest ventall de pràctiques restauratives són les anomenades “presons restauratives” (“*restorative prisons*”⁴³). En realitat, aquests projectes consisteixen en redissenyar l'execució de la pena de presó des d'una mirada restaurativa àmplia i integral, una mena de nova ideologia de treball (“*new working ideology*”) informant totes les seves activitats fins el punt d'influir en qüestions fonamentals relatives a la naturalesa i propòsits de l'execució penitenciària (Johnstone, 2014, p.10). Per això, una presó restaurativa contemplarà tots els aspectes apuntats anteriorment i hi afegirà un altre fonamental, com l'anomenada “mediació penitenciària”, per resoldre els conflictes entre interns i entre interns i funcionaris⁴⁴. Amb ella es permet als interns resoldre els problemes per si mateixos, buscant solucions consensuades entre persones de procedència diversa, amb vides en molts casos complicades i un nivell cultural bastant baix que s'han vist forçades a conviure en una institució total, com la presó, amb un ambient hostil (Soletó i Grané, 2019, p. 596).

En el context internacional probablement és a Bèlgica on es van implementar les primeres presons restauratives. L'any 1997 els resultats positius d'un projecte acció-investigació desenvolupat a sis presons i finançat pel govern (Kellers, 2000) va inspirar al Ministeri de Justícia a implementar-lo en tots els centres penitenciaris del país. Cada centre, amb un expert restauratiu entre el seu equip professional, va disposar de grups de discussió en JR, programes de conscienciació i empatia amb les víctimes, programes de mediació entre víctimes i ofensors i l'establiment d'un fons de compensació per ajudar a reparar les

⁴³ L'expressió és proposta per Liebmann (2010, pàg.16). Johnstone (2014, pàg. 9) l'anomena “empresonament restauratiu” (“*Restorative imprisonment*”) y Noackes-Duncan (2015, pàg. 16) “transformació sistèmica” de la presó (“*Systemic transformation*”).

⁴⁴ És de consens la idea de que una presó restaurativa es basa en aquests quatre pilars: fomentar les relacions entre la presó i la comunitat, donar als interns l'oportunitat de realitzar treballs en benefici dels altres, augmentar la conscienciació dels ofensors sobre el patiment de les víctimes i desenvolupar noves bases per a resoldre els conflictes dins de la presó. Veure Liebmann (2010, pàg. 17); Noackes-Duncan (2015, pàg. 7); Johnstone (2014, pàg. 9); Wallace i Wylie (2013, pàg. 61); Soletó (2019, pàg. 602). Ampliament sobre aquest concepte Edgar i Newell (2006, pàg. 80).

víctimes realitzant treballs comunitaris. En la mesura que en els darrers anys el projecte s'ha anat diluint⁴⁵, les experiències més evolucionades poder són actualment les existents a les presons d'Anglaterra⁴⁶ i Austràlia⁴⁷.

A Espanya, des de 2005, la DGIP va patrocinar programes pilots en alguns centres penitenciaris (Madrid III, Alhaurín de la Torre, Nanclares y Zuera) desenvolupats per associacions voluntàries especialitzades en mediació. Les conseqüències van ser tant positives que al 2014 la seva Secretaria General va signar un conveni per estendre aquests serveis a tots els centres penitenciaris⁴⁸ i s'han desenvolupat protocols per ser implementats per funcionaris qualificats⁴⁹, amb resultats excel·lents⁵⁰.

3.4. Una oportunitat per a la delinqüència econòmica a la presó

Com es pot intuir, aquesta reformulació àmplia de JR -no alternativa, sinó complement de la justícia retributiva- obre, en primer lloc, les portes per la seva entrada a les presons⁵¹. Però, en segon terme, obre noves expectatives per a

⁴⁵ Així ho ha destacat, al·ludint a la burocratització dels consultors restauratius en tasques de direcció de personal, logístiques o econòmiques Liebmann (2010, pàg. 17).

⁴⁶ Per exemple, a la “*Portland Young Offender Institution*” que ha format a 37 mediadors per realitzar conferències restauratives vinculant el treball a una major conscienciació i empatia amb la víctima, vinculant la *probation* amb organitzacions comunitàries i participant en projectes de reparació a la comunitat (Liebmann, 2010, pàg. 17). O el “*Restorative Prison Project*” a les presons de Middlesbrough Albert Park. Vid. àmpliament Stern (2005). Disponible en: https://www.prisonstudies.org/sites/default/files/resources/downloads/prison-communities_1.pdf [Data de consulta: 10.2.2020].

⁴⁷ Sobre les experiències australianes veure Goulding, Hall, i Steels (2008). A Brasil, també existeixen algunes experiències molt localitzades en centres amb convenis amb la APAC, una organització catòlica [Noakes-Duncan (2015, pàg. 8-9); Ottoboni (2003) *Transforming Criminals: An introduction to the Apac Methodology*, Prison Fellowship international, Washington].

⁴⁸ Secretaria General de Instituciones Penitenciarias. Disponible en: <http://www.institucionpenitenciaria.es/web/portal/Reeducacion/ProgramasEspecificos/resolucionDialogadaConflictos.html>

⁴⁹ Sobre aquestes experiències a Espanya, vid. Ríos Martín (2012, pàg. 169 i s.). També Lozano (2010, pàg. 103 i s.). Destacant algunes dades d'èxit del programa com 0% de conflictes en participants en la mediació. Amb referències de detall a cada una de les experiències dels centres de Madrid III, Zuera, Daroca, Pamplona, Nanclares de Oca, Alhaurín de la Torre, Madrid IV, Pereiro de Aguiar i Picassent vid. Segovia (2012, pàg. 289 i s.). Centrat en el projecte originari de Madrid III amb dades dels resultats de l'experiència Lozano i Lozano (2011, pàg. 273 i s.).

⁵⁰ Segons dades oficials de la Secretaria General d'Instituciones penitenciàries entre 2007 i 2010 un total de 2.234 interns s'han beneficiat de la mediació, un 75% de les mediacions iniciades han finalitzat amb resultats positius, amb un 54% d'acords escrits i un 21% verbal. Vid Lozano i Lozano (2011, pàg. 304).

⁵¹ Destacant aquest fet i subratllant les avantatges de la JR en la fase d'execució penal respecte a fases processals prèvies vid. Baucells Lladós (2020).

que es puguin implementar programes restauratius en fenòmens que tradicionalment han quedat fora del seu àmbit, com la delinqüència econòmica.

Així, en primer lloc, els “*programes de conscienciació i d’empatia amb les víctimes*” podrien ser molt adequats per treballar el reconeixement de la responsabilitat, la conscienciació del dany causat i l’empatia amb les víctimes d’algun dels perfils del delinqüent econòmic.

En segon lloc, la utilització de “*víctimes subrogades*” permetrà a l’ofensor de delictes sense víctimes identificades trobar un referent amb qui poder dialogar, prendre consciència del dany causat i amb qui confrontar-se emocionalment. Al mateix temps, permetrà a aquestes víctimes aconseguir un interlocutor en qui trobar algunes de les respostes que no va tenir l’oportunitat d’obtenir en el procés penal del qual van quedar excloses. I a través dels “*programes reparadors*” també podran veure satisfeta la restitució -material o simbòlica- del dany rebut i no restituït en el seu cas. L’oportunitat s’amplia en un context -com l’actual- on comença a haver un important consens al voltant de que tant les persones jurídiques (empreses) com la víctima col·lectiva (associacions de víctimes) són titulars dels drets que es reconeixen a les víctimes individuals, també el de participar en trobades restauratives. I no només ens referim a persones físiques que puguin intervenir representant a les empreses víctimes del delicte -les anomenades “*víctimes per representació*”- sinó també a autèntiques víctimes “*substitutes*” que poden ocupar simbòlicament la interlocució com a víctimes. En aquesta línia, especialment interessant és el treball de Rodríguez Puerta (2020) qui, depenent del bé jurídic lesionat (col·lectiu, difús o estatal) i, sobre tot, de la forma com es comet la victimització, fa una proposta de persones legitimades per representar a les víctimes reals en trobades restauratives. Així quan s’afecti a un bé jurídic col·lectiu podran intervenir associacions o agrupacions legalment constituïdes per la defensa d’aquest interès si guarden relació amb la zona afectada (p.ex. associacions ecologistes del territori contaminat). Si s’afecta a un bé jurídic difús podran fer-ho les organitzacions representatives del sector (p.ex. OCU), quedant completament exclosa aquesta substitució en els delictes contra bens jurídics estatals (p.ex. contra Constitució), no -en canvi- en delictes contra bens jurídics de titularitat estatal compartida on també ho podran fer les

organitzacions que actuïn en interès de les víctimes (p.ex. Hisenda pública) (Rodríguez Puerta, 2020, p. 9)⁵².

En tercer lloc, l'oportunitat d'aplicar la JR al delinqüent econòmic també s'amplia amb la disponibilitat de les "*conferències*" -on a part de víctimes directes, indirectes, per representació o substitutes poden també participar membres de la comunitat (p.ex. altres empreses)- i amb els "*treballs comunitaris*" ja que facilitaran el diàleg entre la comunitat i l'ofensor, permetent, simultàniament, superar la complexitat de reparació del dany social comès per aquests delictes. El sistema penal limita l'abast de la reparació a la satisfacció de la responsabilitat civil en termes exclusivament econòmics quan el dany comès per la delinqüència econòmica afecta a béns jurídics col·lectius o difusos on el dany és inquantificable o irreparable econòmicament⁵³ o és, en algunes ocasions, fins i tot impossible retornar a l'estat de les coses existent abans del delicte. En aquest context, totes aquestes experiències restauratives podrien donar a la reparació simbòlica un paper important.

Volem destacar que totes elles són propostes que sense permetre necessàriament un contacte directe amb les víctimes -com exigiria un model estricte de JR-, poden ajudar a satisfer necessitats no cobertes pel sistema de justícia penal com (a) millorar la reinserció del delinqüent econòmic -a qui el sistema penitenciari encara sembla no poder oferir-li un programa de tractament-, (b) ajudar a restaurar el dany a altres víctimes del mateix tipus de delinqüència -la no identificació de les quals els va impedir participar en un procés penal o en el procés restauratiu amb el seu ofensor- o (c) ofereix una oportunitat per reconstruir la confiança entre el pres i la comunitat -que el sistema penal no té instruments per desenvolupar-.

No volem acabar aquest apartat sense fer dues consideracions més. En primer lloc, sospitem que en alguns supòsits de delinqüència econòmica seria possible

⁵² Especialment important per a l'autora és exigir també que aquestes associacions subrogades estiguin legalment constituïdes, inscrites en el registre d'associacions abans de la comissió del delicte, que el seu objecte social estigui estretament relacionat amb el bé jurídic lesionat o tractar-se d'una organització de defensa dels drets de les víctimes (Rodríguez-Puerta, 2020, pàg.18).

⁵³ Una proposta recent de definició del dany social en la delinqüència econòmica pot trobar-se a Castro i Bonsignore (2020).

també utilitzar “*autèntiques trobades restauratives*” entre ofensor i víctimes. Creiem que el fenomen és molt més heterogeni que en els anys 40 -quan el va formular Sutherland- i podem afirmar que molts dels subjectes condemnats per delictes econòmics tenen un perfil no molt allunyat del delinqüent comú i que, en conseqüència, estan en una situació de plena igualtat amb les víctimes. Fins i tot en el perfil clàssic de delinqüent de coll blanc associat a un estatus social alt, al poder i la respectabilitat⁵⁴, la professionalitat dels facilitadors pot aconseguir un clima de plena igualtat en les trobades restauratives. Sobretot en un context on creiem que trobarem molts delictes econòmics -com estafes, apropiacions indegudes o delictes ecològics- on les víctimes poden ser clarament identificades.

Per últim, l'extensió de pràctiques restauratives en aquest àmbit pot oferir solucions a les dificultats que el nostre sistema legal té per satisfer la reparació del dany en la delinqüència econòmica. Com ja s'ha advertit, la institució que serveix en el procés pels fins de reparació (la responsabilitat civil *ex delicta*) no està pensada per rescabalar danys col·lectius, sinó individuals. Així, són molt pocs els casos on s'estableix una indemnització a favor d'un col·lectiu perjudicat pel delicta. Com també són pocs els casos on existeixin reparacions o altres obligacions de fer o no fer que puguin acordar-se com a reparació d'un dany social⁵⁵. Probablement el delicta mediambiental es constitueix en la única excepció. Com conclou Rodríguez Puerta (2020, p. 24) “*ni els danys col·lectius soferts per la societat són tractats per regla general en el procés penal, ni coberts per la responsabilitat civil tal i com es concep a l'actualitat*”. Probablement la reparació material, estrictament econòmica, d'aquest dany és impossible de satisfer amb el patrimoni de cap empresa⁵⁶. Per tant, la trobada restaurativa en sí mateixa o els compromisos de fer o no fer assolits en el seu context poden

⁵⁴ Considerar com exemples els mediàtics casos d'Iñaki Urdangarín, Rodrigo Rato, Fèlix Millet, entre altres que podrien encaixar en el concepte clàssic de delinqüent de coll blanc proposat per Sutherland.

⁵⁵ Sobre aquestes qüestions àmpliament vid. Rodríguez Puerta (2020, pàg. 23), subratllant que només succeeix en els casos que el codi penal obre expressament la possibilitat de restituir les coses a l'estat anterior del delicta com a atenuant: 319.3, 321, 323 i 339.

⁵⁶ Sobre tot si considerem els càlculs de costos socials de tipus macroeconòmic o sociopolític que, per exemple, s'han ofert per mesurar el dany causat per la corrupció. Vid. Rodríguez Puerta, (2020, pàg.26) o, Castro i Bonsignore (2020).

donar un important impuls a la reparació del dany social causat per aquests delinqüents.

3.5. El context legal a Espanya

Malgrat la dèbil consolidació al nostre país d'aquest tipus de pràctiques restauratives, disposem d'un marc legal que, sense poder afirmar que desenvolupi la JR⁵⁷, contempla alguns preceptes al CP i a la LOGP en el que aquesta pot jugar un paper important. Les seves referències a "*reparació*", "*pronòstic favorable de reinserció*" i "*tractament penitenciari*" amb sensibilitat i voluntat restaurativa deixen un espai interpretatiu suficientment ampli com per inserir en ell practiques de JR (Guardiola, 2012, p. 219; Tamarit, 2004, p.18).

Així, per exemple, l'art. 66.2 LOGP al·ludeix a "*sessions de psicoteràpia en grup*" i de "*teràpia de comportament*" que tendeixen a "*modificar el sistema d'actituds de l'intern*" que podran ser tinguts en compte com a marc legal pel desenvolupament del que hem identificat com "*programes de conscienciació i empatia amb les víctimes*" inspirats en la JR. En la mateixa línia es situa l'art. 110 c) del Reglament Penitenciari (RP) que incorpora entre els elements del tractament els "*contactes de l'intern amb l'exterior*" comptant, sempre que sigui possible, amb els recursos de la comunitat, el que permetria fonamentar legalment els "*programes reparadors*" o "*programes de connexió presó-comunitat*". Recordem que l'art. 117 RP permetria desenvolupar-los inclús fora del centre si fos necessari pel seu tractament i reinserció (Tamarit, 2004, p. 23).

⁵⁷ Des de 2015 es reconeix tímidament aquesta perspectiva a la *Ley 4/2015, de 27 de abril del Estatuto de la víctima*. En el seu article 15.1 es reconeix que "*las víctimas podrán acceder a servicios de justicia restaurativa con la finalidad de obtener una adecuada reparación material y moral de los perjuicios derivados del delito*" malgrat que la seva virtualitat es fa dependre de "*los términos que reglamentariamente se determinen*". I aquests termes no són altres que els breument establerts a l'art. 37 del *Real Decreto 1109/2015, de 11 de diciembre*, que es limita a declarar que "*Las Oficinas de Asistencia a las Víctimas podrán realizar las siguientes actuaciones de justicia restaurativa: a) Informar, en su caso, a la víctima de las diferentes medidas de justicia restaurativa. b) Proponer al órgano judicial la aplicación de la mediación penal cuando lo considere beneficioso para la víctima. c) Realizar actuaciones de apoyo a los servicios de mediación extrajudicial*". Malgrat aquesta limitació, la doctrina que ha comentat aquesta llei coincideix que amb una aplicació "versàtil" del seu art. 15 hauria de permetre, d'entrada, l'accés a les víctimes i als ofensors als serveis de JR dins de les presons. Vid. Subijana, Porres, i Sánchez (2015, pàg. 126) "*El modelo de justicia restaurativa: una propuesta de aplicación tras la entrada en vigor de la Ley 4/2015 del Estatuto de la víctima del delito*".

En un altre ordre de consideracions, la reparació del dany com a gest vinculat a l'assumpció de responsabilitat del condemnat, no és aliena a la nostra legislació penitenciària. D'una banda, la valoració de la satisfacció de la responsabilitat civil és considerada en la classificació en tercer grau (art. 72.5 LOGP) o l'atorgament de la llibertat condicional (art. 90 CP). I la valoració de l'assumpció de responsabilitat per part del condemnat és considerada en la concessió de beneficis penitenciaris al vincular determinades recompenses com beques, sortides programades o comunicacions al fet que l'intern "*mostri sentit de la responsabilitat*" (art. 263 RP). Tot això pot ser també el fonament legal de "*programes de reparació*" o de les autèntiques "*trobades restauratives*" entre intern i víctimes.

Per últim, si considerem la vinculació que hi ha entre la participació en experiències restauratives i el pronòstic de reinserció social del condemnat⁵⁸ poden trobar també un fonament legal en les nombroses referències que el codi penal i la legislació penitenciària fan al pronòstic de reinserció social. Ens referim, per exemple, a la suspensió del període de seguretat atenent al "*pronòstic individualitzat i favorable de reinserció social*" (art. 36.2 CP) o el "*pronòstic favorable de reinserció social*" exigint en el accés a la llibertat condicional (art. 90 CP).

En definitiva, malgrat que a l'estat espanyol no existeixi una llei de JR⁵⁹, sí que es pot parlar d'un context legislatiu en l'execució penal amb nombroses regulacions que permeten el desenvolupament d'aquesta perspectiva restitutiva a les presons, sense que col·lideixi amb el principi de legalitat⁶⁰. És més,

⁵⁸ A la investigació empírica de Ríos Martín (s.d) es demostra que el contacte entre ofensor i víctimes facilita la major conscienciació del dany causat, aspecte considerat fonamental en el pronòstic de no reincidència.

⁵⁹ Al marge de les tímides al·lusions a la JR a l'Estatut de la víctima (veure nota 64), el recent Avantprojecte de reforma de la LECrim incorpora amb major determinació la JR en el procediment penal: https://www.mjusticia.gob.es/es/AreaTematica/ActividadLegislativa/Documents/210126%20ANT_EPROYECTO%20LECRIM%202020%20INFORMACION%20PUBLICA%20%281%29.pdf [Data de consulta: 5.5.2021]

⁶⁰ En paraules de Martínez Escamilla, M. (2011, pàg. 29) "*en absoluto colisiona con el principio de legalidad en sentido estricto, como garantía de que nadie podrá ser castigado ni por conductas ni con sanciones que no estén previamente determinadas en la ley (art. 25.1 CE), pero tampoco tensiona el principio de legalidad en su comprensión más amplia de vinculación y sometimiento de los poderes públicos, en concreto de quienes ejercen el ius puniendi, a las normas penales,*

probablement, des d'un punt de vista estratègic caldria reconèixer que el canvi cultural que la lògica restaurativa implica no pot imposar-se per llei⁶¹ i que és millor que aquest tipus de pràctiques vagin implementant-se lentament des de la pràctica professional. Així s'evita també que la reforma legal -que, com de costum, no vindrà acompanyada dels recursos personals o econòmics necessaris per ser implementada- desperti expectatives generadores de frustració (Tamarit, 2004, p. 30). En qualsevol cas, és evident que un reconeixement legal més explícit facilitaria la implementació, la necessària dotació pressupostària i podria vèncer les resistències d'algunes professions jurídiques com, per exemple, els jutges.

pues las instituciones sustantivas y procesales mencionadas, aunque ninguna de ellas alude expresamente a la mediación, no están siendo utilizadas ni con vulneración de su tenor literal ni del espíritu y finalidad que las inspira”.

⁶¹ Així ho ha valorat també en el context sud-africà Giffard (2002, pàg. 38).

4. Hipòtesis

A partir del precedent marc teòric, abordem a continuació l'estudi de l'estat de la qüestió i la viabilitat de la implementació d'experiències de JR a les presons catalanes per a interns condemnats per delictes socioeconòmics amb el propòsit de validar les següents hipòtesis:

Primera: A les presons catalanes existeix un nombre important d'interns condemnats per delictes socioeconòmics.

Segona: El perfil d'aquests interns és heterogeni i no respon només al clàssic perfil de "delinqüent de coll blanc", existint perfils no gaire allunyats del delinqüent comú.

Tercera: A les presons catalanes no existeixen programes de tractament orientats a aquests delinqüents socioeconòmics.

Quarta: A les presons catalanes no hi ha experiències de trobades restauratives entre delinqüents econòmics i les seves víctimes.

Cinquena: A les presons catalanes, a efectes de classificació i beneficis penitenciaris, la reparació del dany d'aquest perfil de delinqüents s'aborda exclusivament des de la satisfacció de la responsabilitat civil derivada del delicte.

Sisena: El marc legal actual permetria activar experiències restauratives sense cap necessitat de reforma legislativa.

Setena: El personal de les presons catalanes no oferirà cap resistència a implementar algun tipus de proposta restaurativa.

5. Metodologia

Pel contrast de les hipòtesis s'han utilitzat dues metodologies diferents en funció dels objectius a treballar. En primer lloc, per abordar la **primera hipòtesi** s'ha utilitzat fonamentalment la **metodologia quantitativa** coneguda com a "***l'anàlisi de dades oficials***" (Corbetta, 2010, p. 247 i ss) facilitades, en aquest cas, per la Àrea de Planificació i Projectes Estratègics de la Secretaria de Mesures Penals, Reinserció i Atenció a la Víctima de la Generalitat de Catalunya i gestionades amb un full de càlcul Excel. En concret, s'ha consultat i elaborat la informació oficial relativa als anys 2019 i 2020 dels següents 13 centres penitenciaris de Catalunya: (1) Mas Enric (Tarragona); (2) Ponent (Lleida); (3) Centre obert de Lleida (Lleida); (4) Quatre camins (Barcelona); (5) Dones (Barcelona); (6) Centre obert de Tarragona (Tarragona); (7) Brians II (Barcelona); (8) Centre obert de Girona; (9) Puig de les Basses (Girona); (10) Centre obert Barcelona (Barcelona), (11) Lledoners (Barcelona), (12) Brians I i (13) Centre de Joves.

Amb aquestes dades s'ha elaborat un mapa dels interns condemnats per delinqüència econòmica als centres penitenciaris de Catalunya a partir -com defensàvem en el marc teòric- d'una mostra seleccionada utilitzant el criteri del tipus de delicte comès i no el del perfil de l'autor. I això justament perquè volíem veure quin perfil de persones havien comès els delictes del nostre interès.

En conseqüència, d'entre els delictes contra el patrimoni i l'ordre socioeconòmic que apareixien a les dades de la Generalitat s'han seleccionat el següents: *Administració deslleial, Alçament de béns, Apropiació indeguda, Contra la hisenda pública, Contra els drets dels treballadors, Delictes societaris, Estafa, Falsificació de document públic, oficial o mercantil, Falsificació per funcionari, Propietat industrial, Usurpació de funcions públiques*⁶².

Per treballar amb un volum de dades manejable ens hem limitat a considerar els interns dels centres penitenciaris catalans que van finalitzar la seva condemna definitivament durant els anys 2019 i 2020: una mostra de 4.496 persones.

⁶² Advertim que si no apareixen altres delictes clarament inserits dins del concepte de delinqüència econòmica com, per exemple, el suborn, delictes contra el mercat i els consumidors, etc. és perquè no apareixien en les dades oficials de 2019 i 2020 facilitades per la Generalitat.

Aquest criteri de selecció ens permetria valorar la seva completa evolució penitenciària.

Aquesta selecció prèvia s'ha aplicat a les dades proporcionades per la Generalitat en dues fases successives. En la primera, hem identificat tots els interns que resultaven haver complert una condemna principal per un d'aquests delictes (columna: DESC_DELICTE_PRAL). En la segona fase s'ha aplicat el mateix criteri per les condemnes secundàries (columna: DELICTES_CAUSES, que conté altres condemnes per altres delictes). L'objectiu era descartar els interns que no responguessin a un perfil clarament econòmic⁶³.

Com a resultat, hem trobat una mostra de 81 interns al 2019 i 87 el 2020 que resulten tenir aquest perfil de delinqüents econòmics que es buscava. Aquestes dades s'han comparat amb un grup de contrast constituït per la resta dels interns condemnats per la resta de delictes i que han complert definitivament la seva condemna durant el mateix període.

D'acord amb les nostres hipòtesis de recerca hem centrat la nostra atenció en els següents aspectes: tipus de delictes, formació i professió de l'intern, sexe, edat, nacionalitat, classificació en grau inicial i actual, satisfacció o no de la responsabilitat civil, contactes de mediació amb les víctimes o no, i participació en programes de tractament.

Per complementar la hipòtesi primera i desenvolupar la **resta d'hipòtesis** s'ha utilitzat la **metodologia qualitativa** de les "**entrevistes semiestructurades**" (Corbetta, 2010, p. 350 i s.) a 11 dels Sots-directors de tractament dels centres penitenciaris de Catalunya⁶⁴ (veure Annex I). La nostra pretensió en origen era contrastar-la amb les opinions dels magistrats titulars dels cinc **jutjats de vigilància penitenciària** de Catalunya (veure Annex II). El fet de que aquests jutjats tinguessin assignats determinats centres penitenciaris, facilitaria la tasca

⁶³ Per exemple, un delinqüent clarament comú amb diverses condemnes per robatoris o furts on, excepcional i puntualment, ha pogut cometre una petita estafa.

⁶⁴ Han quedat exclosos el CP de joves i el CP Can Brians 1 doncs vam valorar amb els seus sotsdirectors que o per no tenir interns d'aquest perfil o per tractar-se de preventius era raonable descartar la seva valoració.

de contrast de la informació⁶⁵. Malgrat els esforços abocats per contactar amb els magistrats, finalment només es va poder realitzar una.

Només a partir d'aquest punt, les conclusions de la nostra recerca podran ser contrastades amb el marc teòric desenvolupat i els models que des de les experiències del dret comparat han començat a implementar la JR a les presons, permetent-nos concloure amb propostes concretes d'intervenció.

⁶⁵ Així, el JV Penitenciària núm. 1 té assignat el centre penitenciari de Lledoners, el JV Penitenciària núm. 2 el de Dones i Can Brians I, el JV Penitenciària núm. 3 el de Mas Enric, Ponent i Centre obert de Lleida, el JV Penitenciària núm. 4 Can Brians II, Centre obert de Girona i Puig de les Basses i el JV Penitenciària núm. 5 el Centre obert de Barcelona i Lledoners.

6. Conclusions

A continuació procedim a relatar les conclusions de la recerca, contrastant cadascun dels principals resultats assolits en la recerca qualitativa amb els resultats obtinguts en l'anàlisi de les dades quantitatives facilitades per la Generalitat.

6.1. Relatives al concepte i perfil de delinqüent econòmic dels centres penitenciaris catalans

Els entrevistats consideren que **els delinqüents econòmics són aquells interns que han comès uns determinats delictes de naturalesa econòmica assenyalant-se recurrentment l'ànim de lucre** com la característica fonamental⁶⁶. Això els permet assumir un concepte que coincideix amb el defensat en el marc teòric d'aquesta recerca. Per exemple, alguns dels entrevistats assenyalen les següents tipologies de delictes com a justificació de la definició de delinqüent econòmic:

*DT2: “En relació als delictes **d’administració deslleial** hi tenim 1 persona, per **alçament de béns** 2 persones, per **blanqueig de capitals** 2 persones, contra la **hisenda pública** 2 persones, per **estafes** 17 persones, **frau públic** 1 persona, **falsificació de documents** 2 persones, **falsificació de targetes de crèdit** 5 persones i, **malversació** 1 persona” [4’]*

*DT4: “Estic considerant **estafes**, estafes on-line, i gent que fa un lucre econòmic estafant a un avi, i, sobretot en **moviments d’empresa**, o **seguretat social**, **hisenda...** també **la corrupció política**” [1’].*

*DT6: “Penso en **grans estafes**, a la **seguretat social**, sobre tot em venen a pensar en aquests casos que tenim amb elevadíssimes responsabilitats civils” [3’].*

*DT7: “Entenem el delinqüent que està per **estafa**, per **apropiació indeguda**, per un **alçament de béns**, un delicte centrat en l'ànim de lucre o guanyar diners” [2’].*

⁶⁶ Cal apuntar que, per aquest motiu, en un parell d'entrevistes els sots directors han inclòs dins del perfil del delinqüent econòmic al condemnat per tràfic de drogues (DT7 i DT10). De fet, en un cas s'ha explicat que “*dins del mòdul dels delinqüents econòmics també hi tenim els condemnats per salut pública*” (DT10).

DT9: “Penso en els delictes de coll blanc: **estafes, prevaricació...**” [1’]

DT10: “Delictes contra el patrimoni, **delictes d’estafa**, contra la salut pública, una mica tot aquest tema” [0’].

DT11: “Tenim **estafes**, delictes contra la **hisenda pública**, delictes econòmics en general” [3’]

A partir d’aquest concepte, hem identificat a les presons catalanes la següent mostra d’interns condemnats per delictes econòmics que han complert definitivament la seva condemna durant els anys 2019 i 2020:

Figura 1: Nombre d’interns que han complert la seva condemna i delicte principal durant els anys 2019-2020

Delictes econòmics (2019+2020)	
Administració deslleial	2
Aixecament de béns	3
Apropiació indeguda	52
Contra la hisenda pública	10
Contra dret dels treballadors	1
Delicte societari	2
Estafa	74
F. d. públic, oficial o mercantil	19
F. documents per funcionari	2
Propietat industrial	2
U. funcions públiques	1
Totals	168
Totals resta de delictes	4496

En canvi, **dos entrevistats identifiquen també un perfil de “coll blanc” com el proposat per Sutherland:**

DT1: Considera al delinqüent econòmic com “el **gran defraudador d’hisenda**, la persona que té **empreses** i comet desfalcs de tota mena, **estafadors d’alt nivell**, ... em refereixo a **polítics, empresaris**, aquest tipus de perfil” [4’].

DT3: “Nosaltres, com a delinqüent econòmic, parlem de gent amb **certa estabilitat a nivell social i cultural i econòmica**, que en un moment de la seva vida, dins del seu entorn, un **banc**, una **empresa**, una entitat d’aquest tipus, fa algun tipus de **defraudació per enriquir-se**” [1’].

El realment rellevant és que unànimement tots els entrevistats, al marge del concepte que utilitzin, creuen que **els delinqüents econòmics es diferencien de la resta d'interns en el fet que són persones que provenen d'entorns socials i familiars estructurats, amb bones capacitats socials, amb més formació acadèmica, més integrats socialment i sense problemàtiques laborals, de salut mental o drogues** que, fins i tot, saben utilitzar les seves habilitats per aconseguir una situació de certa comoditat dins de la presó.

*DT8: “delicte **de coll blanc**: aquelles persones que tenen unes **variables criminològiques molt normalitzades**, amb valors pro-socials” [2']*

*DT1: “Es diferencien en les característiques personals, en general és gent **més narcisista**, amb una **major formació** a nivell formatiu reglat, molt **més adaptada a la vida en societat**. En alguns moments s'han cregut molt importants perquè estaven ben considerats per la mateixa societat, cosa que els genera una sensació d'impunitat molt important, i ha fet que la majoria tinguin un ego molt pronunciat, a part d'alguna psicopatia que sempre apareix en molts d'ells, sobretot pel que fa als valors ètics” [4']*

*DT2: “entre que són menys i que no hi ha un aspecte important de violència o d'inadaptació -normalment **no tenen expedients disciplinaris**- s'adapten bastant bé a la normativa, es gent que **passen una mica desapercebuts**. (...) tenen un **nivell formatiu per sobre de la mitja**. (...) els interessa donar **bona imatge**, no tenen aquell aspecte estigmatitzant d'una persona que ha passat per la presó, tenen **moltes habilitats socials** (...) a vegades et diuen el que tu vols escoltar” [7']*

*DT4: “una característica és que en **temes d'habilitats socials són molt bons**, ...aquesta gent es relaciona molt bé. A més a fora tenen un **entorn que també normalment és correcte**, tenen **família i bon entorn social**... També, a nivell intern aquest delinqüents **no generen conflictes** i se solen adaptar bé, segueixen les indicacions i fan els programes que se'ls hi diuen” [2']*

DT5: “Al seu perfil, al començament té un efecte més intimidatori de la pena, perquè pensen que és algú que no els hi passarà mai d'acabar on han acabat, però també són interns que els i costa més aterrar, és a dir, de ser conscients d' on són i que comporta això, són interns prepotents, el típic que pensa que no és com els altres, jo no he matat a ningú, jo no sóc un delinqüent, el tracte ha de ser diferent al que m'esteu donant...” [3']

DT6: “**No venen d’entorns tant desestructurats**, són gent que no tenen un **nivell educatiu baix**, **no hi ha problemàtiques afegides de salut mental o de problemes de drogues**, qüestions de personalitat tampoc serien qüestions d’impulsivitat o d’instabilitat emocional. Persones que també **tindrien fàcilment una trajectòria professional**, que de fet sovint tenen empreses.” [4’].

DT7: “Són perfil que dintre no tenen cap problemàtica. Són persones que s’adapten a la presó, que saben trobar el seu lloc, que sap fer certes **amistats**. Són gent **hàbil socialment**, són gent que manipulen, enganyen, i saben situar-se a la presó ” [10’].

DT8: “Són **gent normalitzada** que porta una **vida normal**, té **suport familiar**, té **família**, té fills, té suficient **capacitat econòmica**, sí que ens podem trobar que ha ficat tots els béns en nom de la dona, però el seu dia a dia és bo, mai ha tingut valors pro-criminals, normalment són primaris penals i penitenciaris, tenen una sèrie de característiques que fan que la nostra intervenció sigui més reduïda ” [7’]

DT9: “Solen tenir un **perfil més normalitzat** (...) tenen **feina, suport social**, no tenen **cap element distorsionador** a la seva història que diguis això segurament ha sigut el seu desencadenant (...) també són gent que **han tingut més opcions** que han pogut accedir altres **estudis**, altres **feines**, nivell socioeconòmic de mig cap a dalt, no acostumes a trobar el mateix nivell socioeconòmic d’una persona que fa robatoris o furts” [3’]

DT10 (i): “Són persones que a nivell social estan ben considerades, que saben viure amb moltes **habilitats socials**, que poder ni tenen necessitat de fer-ho (el delicte), però quan es presenta l’oportunitat, algú hi ha en el barem de valors seus que baixa el nivell i són capaços d’executar aquesta maniobra que la majoria de gent no faríem” [4’] DT10 (ii): “Són persones que en la majoria dels casos no empatitzen i que ells pensen que sí que ho fan” [5’]

DT11: “Són perfils completament diferents que no tenen res a veure, són perfils amb unes **habilitats socials** impressionants, la majoria gent **molt formada**, dels que tenim aquí molts d’ells són advocats o tenen formació, i després també tenen **hàbits laborals**, són persones, entre cometes, totalment normalitzades.” [5’]

Al contrastar aquesta impressió amb les dades quantitatives es comprova com la diferència entre la nostra mostra i la resta d’interns no és tant rellevant respecte a les variables personals. A la mostra de delinqüents econòmics hi ha només una lleugera major presència de dones (figura 2) i de nacionals (figura 4) i una

semblança d'edat -només manifestament elevada en la delinqüència econòmica a partir dels 60 i, sobre tot, dels 70 anys (figura 3)-.

Figura 2: Comparació per sexe

Comparació Sexe % (2019+2020)		
	H	D
Econòmics	89,88%	10,11%
Comuns	92,74%	7,25%

Figura 3: Comparació per edat

Comparació Edat % (2019+2020)		
	Econòmics	Resta
<20	0,00%	0,27%
20-30	11,88%	18,04%
30-40	24,90%	33,74%
40-50	27,99%	30,85%
50-60	19,56%	13,50%
60-70	10,33%	3,00%
>70	5,35%	0,60%

Figura 4: Comparació per nacionalitat

Comparació Nacionalitat % (2019+2020)		
	Econòmics	Resta
Espanya	65,56%	55,64%
Comunitaris	6,58%	9,39%
No comunitaris	27,87%	30,33%

El que sí **es veu confirmada és la formació superior de la nostra mostra** on l'aspecte més destacat és que els universitaris son aproximadament el 15% dels econòmics mentre que en la resta disminueix fins el 3,3% (figura 5).

Figura 5: Comparació per formació secundària i superior

Comparació Grau instrucció %(2019+2020)		
	Econòmics	Resta
Batxillerat 1	7,77%	5,45%
Batxillerat 2	3,62%	1,48%
Carreres universitàries	14,88%	3,31%
CCFF de grau mitjà	3,57%	3,32%
CCFF de grau superior	1,81%	0,91%
Educació secundària 1	17,22%	25,68%
Educació secundària 2	9,53%	9,66%
Educació secundària assolida	1,77%	3,08%
Formació intrumental 1	7,11%	7,29%
Formació intrumental 2	5,39%	11,47%
Formació intrumental 3	13,19%	19,97%
Preparació proves accés Universitat	4,32%	3,22%
Altres	0,00%	0,56%
s/d	9,81%	4,62%

*Altres: Preparació proves accés CCFF (6+1) y Accés > 25 a (11+1)

Si s'analitza amb detall **els universitaris** de la nostra mostra s'observa que preval **la nacionalitat espanyola i la professió legal (advocats, assessors legals)** (figura 6):

Figura 6: Universitaris: professió i delicte

Universitaris: professió i delictes dels universitaris (2019+2021)		
Advocat	Estafa	Espanya
Advocat	Apropiació indeguda	Kirguizistan
Advocat	Estafa	Espanya
Arrendador	Contra dret dels treballadors	Espanya
Assesor fiscal	F.d.públic,oficial o mercantil	Espanya
Assesor fiscal	Apropiació indeguda	Espanya
Autonom	Estafa	Espanya
Banc	Estafa	Espanya
Bar	F.d.públic,oficial o mercantil	Espanya
Comerç	Estafa	Espanya
Comercial	Contra la hisenda pública	Espanya
Comercial	Estafa	Portugal
Comerç	Estafa	Espanya
Dret urbanistic	Contra la hisenda pública	Espanya
Escolta	F.d.públic,oficial o mercantil	Espanya
Fotògraf	Apropiació indeguda	Espanya
Granger	Administració deslleial	Espanya
Jubilat	Contra la hisenda pública	Espanya
Paleta	Estafa	Espanya
Paleta	Apropiació indeguda	Georgia
Periodista	Contra la hisenda pública	Espanya
Repartidor	Estafa	Espanya
Telecomunicacions	Estafa	Espanya
s/d	Apropiació indeguda	Espanya
s/d	Apropiació indeguda	Bolivia

Amb tot, és interessant destacar que si bé es percep una certa **diferència en la formació i professió entre el perfil d'un delinqüent econòmic i un delinqüent patrimonial**, a efectes de tractament intern, i en la mesura que el mòbil delictiu és l'ànim de lucre, les dues tipologies criminològiques s'aborden igual als centres penitenciaris catalans:

DT5: "Per nosaltres aquí, el tractament que l'hi fem diferenciat per delicte econòmic, és, no només el delicte de coll blanc, delictes contra hisenda pública, etc., sinó també tots els delictes contra el patrimoni, robatoris, defraudacions, estafes, apropiacions indegudes, tot això és delicte econòmic, és a dir, hi haurien dos perfils molt diferenciats d'interns, el que pensaríem el que és delicte econòmic amb el que és el

delicte de robatori, el que és el delinqüent més habitual, així són delictes econòmics els dos però el perfil del intern és molt diferent” [1’].

6.2. Relatives al nombre de delinqüents econòmics a Catalunya

Els entrevistats coincideixen en que **representen un percentatge molt minoritari sobre el total d’interns**. Ara bé, pel que fa a la pregunta sobre si actualment, a les presons catalanes, hi ha més delinqüents econòmics que abans, les respostes no són unívocues. **Només en una minoria de centres es té la percepció que hi ha actualment més interns d’aquest perfil que abans.**

DT6: “Tinc la sensació que ara n’hi ha més, també perquè està canviant el paradigma del sistema penitenciari” [2’]

DT9: “He estat traient el llistat d’interns que hem tingut per delictes econòmics, excloent robatoris, furts, ..., i, he fet per blocs de cinc anys: per exemple, del 2007 al 2012 em surt que vam tenir 197 persones que complien aquest perfil, de 2012 a 2017 passem a 254, el que és un augment considerable, i de 2017 a 2021 també augmenta, 276 (interns), o sigui, que en conclusió, sí que estem tenint més” [2’]

Fins i tot, aquest augment d’interns amb aquest perfil és, per un dels entrevistats, símptoma de bona salut democràtica:

DT1: “En el centre actualment hi ha un 8 o 9 per cent d’interns que podrien considerar-se delinqüents econòmics” [1’] cosa que “és un símptoma de bona salut democràtica, ja que en els sistemes més dictatorials el delinqüent d’aquestes característiques no trepitja la presó, ja que és un delinqüent que habitualment té relacions estretes amb el poder” [2’]

De totes maneres, **majoritàriament s’ha manifestat que no tenen la sensació que ara hi hagi més delinqüents econòmics** a les presons catalanes que abans:

DT3: “No tinc la percepció que ara n’hi haguí més ara que abans” [2’]

DT5: “No diria que ha augmentat, no tinc la sensació” [2’]

DT7: “No penso que hi hagi massa diferència” [5’] “Puc tenir una sensació com a ciutadana, però no es correspondria amb el que veig a dintre de les presons” [7’]

DT11: “Probablement hi hagi un increment, per tot el que està sortint a l’opinió pública probablement el que apunta és que cada vegada n’hi haurà més, però jo en el meu centre de moment no ho he vist encara” [4’]

Amb l’estudi **quantitatiu** s’ha pogut comprovar que el percentatge de la nostra mostra- es situa al voltant del **3-4% del total** i que, com a mínim en els darrers dos anys s’ha mantingut estable (87 interns identificats l’any 2019 i 81 el 2020).

Figura 7: Comparació de prevalença de la mostra de delinqüents econòmics en el conjunt d’interns (2019+2020)

Comparació prevalència (2019+2020)		
	N. absoluts	%
Econòmics	168	3,60%
Resta	4496	96,40%
Totals	4664	

Finalment, un dels entrevistats creu que, si bé actualment no hi ha més interns per delictes econòmics que abans, sí que creu que actualment hi ha més procediments judicials oberts, o més sensibilització i reacció cap aquest fenomen, el que farà que **en uns anys sí que tinguem un percentatge major de delinqüents econòmics a les presons** complint la seva pena:

DT8: “Són persones que dilaten molt en el temps la seva condemna, és a dir, són persones amb nivell econòmic que fan que el seu cas arribi al suprem en cassació, fins que el suprem no resol (...) com això està passant els últims anys m’és difícil poder-te dir si ara m’he trobat algun canvi, perquè segurament en trobarem més a posteriori perquè són fets que s’estan produint actualment” [5’].

6.3. Relatives a les finalitats preventives que desenvolupa la presó en aquest perfil de delinqüents econòmics

La majoria d’entrevistats -encara que no disposen de dades- **creuen que els delinqüents econòmics presenten una taxa de reincidència més baixa**, molt diferent a la resta d’interns, i que les probabilitats de que tornin a cometre un delicte després del seu pas per la presó són molt baixes.

DT3: “Els delinqüents econòmics es diferencien de la resta d'interns en que són uns perfils amb molt baixa reincidència” [4]

DT6: “Jo vull pensar que sí, no tinc dades, però sí que és veritat que són delinqüents primaris penitenciaris que ingressen voluntàriament a complir la condemna. Com els veig primaris em dona la sensació que reincideixen molt menys que un robatori amb intimidació” [5]

DT10 (i): “Els nostres departaments sempre ens diuen que si fem el tractament adequat, si fem els programes adequats, si fem una progressió al medi, permisos i tercers graus, medi obert, medi ambient a l'exterior, la reincidència és molt baixa, si es treballa d'una forma adequada” [6'] DT10 (ii): “La meua percepció és que les persones que estan per delictes econòmics tornen a entrar menys a presó (...) no tenim reincident per aquest tipus de delictes” [8']

DT11: “La impressió que tinc, és una impressió personal, es que costarà que delinquin perquè (...) els que són delictes més econòmics, a nivell d'hisenda, impostos, aquest potser reincidirien menys” [8']

De fet, en aquest punt cal destacar que algun entrevistat ha arribat a manifestar que, segons la seva opinió, els delinqüents econòmics, després del seu pas per la presó, presenten la taxa de reincidència més baixa de totes:

DT1: “Dubto molt que hi hagin delinqüents amb tan escassa reincidència” [7]

De totes maneres, s'ha d'apuntar que dos entrevistats han posat de manifest que, per ells, no hi ha una diferència en aquest aspecte entre delinqüents econòmics i resta d'interns, sinó que **dependrà de la etiologia delictiva concreta**:

DT5: “Són interns que han constituït una professió, un medi de vida, però la possibilitat de reincidència també la veig molt vinculada a la etiologia delictiva que tinguin, és a dir, quines circumstàncies es van produir en aquell moment concret de la seva vida per acabar cometent el delicte que van cometre, depèn del que tinguis que treballar i del que l'intern tingui assolit com a valors del que ell justifica el per què han fet, a vegades són molt més difícils de treballar que el que seria un altre tipus de delicte” [5]

DT7: “Casos en què persones que tenien una situació econòmica solvent i que per tenir més diners han comès aquests delictes, és difícil de poder fer una intervenció” [9’].

També s’ha posat de manifest recurrentment **que als interns per delictes econòmics els costa reconèixer que són delinqüents i que, poques vegades, almenys d’entrada, són capaços de fer-se responsables dels seus actes**, cosa que fa que sigui molt difícil treballar amb ells, ja que el primer pas necessari és que siguin conscients de la seva responsabilitat. Addicionalment, la majoria d’entrevistats han dit que **els mateixos delinqüents econòmics tenen una alta concepció de si mateixos, considerant-se diferents de la resta d’interns**.

DT1: “Ells es consideren una població diferent, manifestant que:estic aquí per culpa d’altres, una venjança, me l’han jugada ...” [6’]

DT11: “Es consideren diferents (...)” [5’] “No es consideren delinqüents (...)” [7’]

Finalment, en una altra entrevista s’ha precisat la percepció que els delinqüents econòmics que han comès **estafes sí que presenten una alta reincidència**:

DT4: “els qui tenen un perfil més estafador sí reincideixen” [5’]

A la pregunta “*Pot la presó ajudar a aquest procés de reinserció?*” segons la **majoria dels entrevistats l’impacte que té el pas per la presó en aquests delinqüents és molt significatiu** (més que a la majoria d’interns), ja que impacta en el seu estatus social i trenca completament el seu curs vital (perden la feina, la seva posició social, els seus contactes...) i, per tant, creuen que el pas per la presó incideix d’una forma molt important a que aquest tipus de delinqüent no torni a delinquir (**prevenció especial negativa**).

DT1: “Aquest tipus de població pateix moltíssim el que es coneix com a “efecte intimidatori de la presó”, per a ells és una caiguda absoluta del prestigi, de l’estatus social que ells tenien. De fet, quan veig entrar a un senyor d’aquest per la porta de la presó penso que és més dur aquell únic dia que per molts altres interns passar-se 4 mesos dins [6’].

DT2: “L’entrada a presó en aquests casos té un efecte intimidatori molt important, perquè en molts casos tenien distorsionat les possibles conseqüències de la seva conducta, i quan arriben a entrar a presó pateixen situacions de depressió i ansietat pel fet d’entrar a presó, i per tant, l’efecte intimidatori el té segur” [16’]

DT4: “el fet de venir aquí (presó) amb aquesta gent els hi suposa, com que a nivell social tenen molts contactes els hi és més gravós, i a més a més, si a sobre surt en premsa a ells els hi suposa una reflexió: no vull tornar a passar per aquesta experiència. També poden fer programes que els ajudi a fer el procés de canvi” [6’]

DT6: “Crec que pot ajudar, l’efecte intimidatori de la pena, aquesta sensació d’impunitat (...) quan es categoritza com un delinqüent, crec que això, en un perfil d’aquest tipus, hauria de tenir un impacte considerable” [6’]

DT8: “L’efecte intimidatori de la pena és elevadíssim, perquè són persones normalitzades, que ells saben que han comès un delicte, que és un delicte greu amb penes elevades, però realment no estan acostumats a això, no és el seu modus operandi, no és el seu modus de vida, l’estar a la presó, l’estar cada dia tancats, quan aconseguen progressar a tercer grau molta gent em diu “tercer grau no és res”, no no, el tercer grau és molt dur, perquè el tercer grau fas el dia a dia normal, però a la nit has d’anar al centre penitenciari, no pots quedar amb la teva família amb els teus fills. Realment, per les variables que tenen, quan parlem d’aquest tipus de persones que han comès aquests delictes se senten diferents, normalment són primaris penals i penitenciaris i això els afecta molt, l’efecte intimidatori, l’efecte punitiu del dret penal ells el pateixen moltíssim” [9’]

DT11: “Els delictes econòmics els hi costa repetir perquè l’impacte -ells no pensen que entraran a presó, no són conscients de la gravetat del que estan fent, no tenen empatia per les víctimes- (...) per ells entrar a la presó és un impacte” [10’]

Algun entrevistat també ha assenyalat que la presó comença a ajudar a millorar a prevenir la reincidència d’aquest perfil a partir de posar en pràctica nous tipus d’intervenció (prevenció especial positiva), destacant l’èxit del tractament quan ve acompanyat d’instruments de justícia restaurativa:

DT1: “la presó comença a ajudar des de que s’ha vist que el tipus d’intervenció amb aquest tipus de delinqüents havia de ser diferent i que no servia el que es tenia fins

ara, com el programa especialitzat per delictes sexuals o delictes violents, sinó que es comença a adaptar una mica el que és el pla de prevenció de recaigudes que s'utilitzava amb els toxicòmans, però en un sentit diferent, és a dir: anar estudiant, dins -quan estan en regim ordinari- sessions de treball sobre temes bàsic de valors, conèixer a la població, conèixer el que passa fora -ja que en general no ho coneixen- dins també tenen la possibilitat de conèixer gent diferent que els impressiona de veritat perquè pensaven que no existia i, després, quan arriben a règim obert, el que s'està fent sobretot és enganxar-se més al que serien les polítiques de la justícia restaurativa, és a dir: nosaltres tenim a un contingent de quasi el 50% dels delinqüents econòmics que tenim ara estan fent tasques de voluntariat a l'exterior, és a dir, tornant a la societat, d'alguna manera, alguna cosa del que li han robat" [8']

Ha de destacar-se, això no obstant, que algun entrevistat apunta que **no és necessàriament el pas per la presó (medi tancat) el que ajudarà a que el condemnat no reincideixi, sinó l'acompanyament i el seu tractament, buscant que reperi el dany i prengui consciència de les seves accions i empatitzi amb les víctimes del delicte, feina que també pot fer-se a un medi obert:**

DT10 (i): "Si són persones que entren a presó i de seguida tornen a sortir a l'exterior, evidentment no canvien la seva perspectiva social del delicte, de l'empatia del que han fet, i llavors sobretot, si no fan una restauració del dany, poden tornar a delinquir en qualsevol moment (...). El pas a presó, o el treball a medi obert (pot ajudar en el procés de no reincidència) que facin que ells vegin la seva problemàtica quina ha sigut, que treballin el seu nivell d'habilitats socials d'empatia amb la persona i sobretot la restauració del mal que estan fent, que, en el cas del delinqüent econòmic, passa quasi sempre per una restauració econòmica" [7']

De totes maneres, **algun entrevistat ha manifestat que creu que el pas per la presó dels delinqüents econòmics no incideix en un efecte de prevenció especial, sinó més aviat de prevenció general (prevenció general negativa o intimidatòria):**

DT3: "Penso que el fet de passar per la presó per aquesta gent, l'efecte intimidatori de la pena no crec que tingui massa repercussió amb ells, lo que passa és que si que ha de fer una mica de prevenció general, que vegi altres persones que gent de determinats estatus o perfils acabin entrant a la presó" [6']

Aquesta idea també ha estat identificada en recents resolucions judicials on aspectes relatius a l'execució penal -com suspensions condicionals de la pena o atorgaments de llibertats condicionals- es fonamenten a partir de les finalitats de prevenció generals preteses⁶⁷. Potser per aquesta raó l'edat d'interns condemnats per delictes econòmics amb més de 60-70 anys és significativament major que la resta d'interns (figura 3). Fonamentar l'execució penal en aquesta finalitat de prevenció general intimidatòria és un clar atemptat a la dignitat de la persona a l'utilitzar l'intern com exemple, com un objecte, per assolir finalitats socials.

En canvi, **creiem que l'execució penal d'aquest delinqüents -com la resta s'hauria de fonamentar exclusivament en finalitats de prevenció especial positiva**. Fins ara ha vingut quedant exclosa perquè els conceptes de "reeducació" i "reinserció" tradicionalment han estat relacionats amb un perfil de delinqüència marginal (Fernández-Abad, 2017, pàg. 50 i ss).

Com acabem de veure, el concepte de delinqüència econòmica etiològicament és molt proper al delinqüent patrimonial. Així ens trobarem davant de subjectes que tindran necessitats de resocialitzar-se i reinserir-se. Però també és possible defensar la presó amb aquestes finalitats fins i tot pels delinqüents de coll blanc en funció dels conceptes de reinserció i resocialització que es defensin. No ho serà des d'un concepte tradicional de "reeducació"⁶⁸. En canvi, si es considera que consisteix en viure en llibertat sense cometre delictes, també els delinqüents de coll blanc precisaran de programes i de tractaments específics per a fomentar la participació d'aquests subjectes en el mercat i les relacions econòmiques respectant el marc de la legalitat⁶⁹. Igualment, tampoc serà necessària des d'un concepte de "reinserció" que situa la integració en les condicions econòmiques del subjecte i les seves relacions amb l'entorn familiar i social. Ara bé, atès el

⁶⁷ Es pot al·ludir aquí a les resolucions judicials relatives al Cas Pantoja o Treball on la no concessió de les suspensions condicionals de la pena es van fonamentar en l'efecte preventiu intimidatori que es podia assolir sobre la resta de potencials delinqüents econòmics.

⁶⁸ Es el concepte que va portar a la doctrina dels anys 80 a no preveure penes de presó per aquests delinqüents Vid. Bajo Fernández, M. (1978, pàg. 27) considerant al delinqüent com un ser "anormal, marginado, patològicamente condicionado, que está necesitado de un tratamiento reeducador y de adaptación social".

⁶⁹ Així Baucells Lladós, (2012, pàg. 164 i s.). Un important sector doctrinal s'està alineant en aquesta direcció. Vid. Ruíz Rodríguez (2013, pàg. 17).

caràcter heterogeni d'aquests delinqüents, ni és evident que la major part d'ells responguin a aquest perfil clàssic de subjectes amb contactes, formació i influència, ni tampoc que no s'hagin de treballar els contextos empresarials criminològics que es trobaran al sortir de la presó. Fonamentalment, aquest serà el concepte estricte de "comunitat" que haurem de considerar a l'hora de dissenyar "autèntiques trobades restauratives" (vid. supra 3.3.4) o "programes de connexió presó comunitat" (Vid. supra 3.3.3).

6.4. Relatives a la major facilitat per accedir al tercer grau i a la llibertat condicional

En relació a aquesta qüestió, els entrevistats conclouen que, com els delinqüents econòmics, en general, tenen un bon pronòstic de reinserció social i una major facilitat a l'hora de trobar una feina fora de la presó, **la seva classificació en el règim de semi-libertat pot ser més ràpida**. En aquest punt també s'ha de destacar que molts entrevistats han assenyalat que aquest perfil de delinqüents **accedeixen abans a un tercer grau** perquè tenen menys problemàtiques associades al seu perfil o menys necessitats criminològiques a treballar. És a dir, **no és que el sistema els discrimini positivament al delinqüent econòmic sinó que aquells tenen, ja d'entrada, unes característiques que els permet progressar en grau abans que la resta d'interns**.

DT8: "No és que tinguin més beneficis penitenciaris, és que tenen menys necessitats criminològiques a treballar" [8']

DT9: "Sí (tenen més facilitats a accedir a beneficis penitenciaris) en el sentit de tenir un estil més normalitzat i de tenir menys problemàtiques associades al seu perfil, no acostumen a tenir problemàtiques toxicològiques (...) no tenen tantes carències com altres perfils, i per tant sí que tenen un perfil més òptim per accedir a beneficis penitenciaris" [4']

A més, la majoria d'entrevistats reconeixen que **els delinqüents econòmics són uns interns d'un comportament exemplar**, i, això, al final, també ajuda a que puguin accedir abans a la classificació del tercer grau o gaudir de beneficis penitenciaris.

DT2: “normalment és gent que té recolzament familiar, és gent que normalment no té patologies diagnosticades per salut mental, per tant tot sembla que hi hagi una valoració propícia per a una reinserció social per quan pugui començar a sortir en llibertat” [14’]

DT4: “hi poden accedir (als beneficis penitenciaris) en la mesura que el seu comportament és bo, i que tots els factors que tenen, sobretot a fora són millors, en aquest sentit sí. Si parléssim només del fet de la condemna en si, no hi hauria molta diferència. Però clar, si quan fas una revisió de grau, o la classificació d’un intern, mires si ha fet els programes, la conducta és bona, té un entorn social, tots els factors protectors són bons, evidentment, van més ràpids.” [8’].

DT5: “A la llarga és un intern que s’acaba de centrar-se s’adapta millor al medi, perquè te la xarxa social que té i l’educació que normalment té, és diferent als altres, acaba entenent que ha de passar per un procediment per obtenir uns benèfics, normalment són educats, complidors, no són interns que tinguis sancions ” [4’]. (...) El seu perfil fa que s’adaptin millor al medi i que siguin capaços de passar pel procés que han de passar abans que altres que poden ser més refractaris” [16’].

DT7: “Són interns que no porten cap problema, que fan destinacions, que treballen al centre, a vegades fan classes perquè tenen certa capacitat intel·lectual, és a dir, són persones que a nivell d’avaluació penitenciària són un deu” [11’].

Ara bé, la majoria de sots directors de tractament dels centres penitenciaris entrevistats diuen que, pel que fa als beneficis penitenciaris o l’accés al tercer grau, tots els interns tenen les mateixes exigències, però **pels delinqüents econòmics s’ha de valorar molt especialment l’esforç reparador de la responsabilitat civil del delicte**⁷⁰. De totes maneres, com els delinqüents econòmics, normalment, tenen més capacitat econòmica que la resta d’interns, això facilita que ells puguin accedir a la semi-llibertat abans que la resta d’interns.

DT1: “La reparació de la víctima -satisfacció de la Responsabilitat Civil- és fonamental en aquest tipus de delinqüent. L’important que pot ser un programa específic per un delinqüent sexual és la reparació del dany per un delinqüent econòmic. (...) En

⁷⁰ Fins i tot, un dels sots directors de tractament entrevistats (DT5) ha explicat que, en el seu centre, als delinqüents econòmics se’ls exigeix un esforç reparador major que a la resta dels interns, en concret, el delinqüent econòmic ha de destinar un 30 per cent dels seus ingressos a reparar, front el 10 per cent que s’imposa a la resta d’interns.

aquests delinqüents penso que és en l'únic tipus de delicte on la responsabilitat civil - l'esforç reparador- és molt més important que tot els altres programes de tractament” [13’]

DT2: “Tenen normalment el suport extern i tenen una possibilitat de tornar a treballar amb més possibilitats que altres persones perquè tenen un nivell formatiu, una trajectòria laboral..., però sí que es un aspecte clau, i que valora molt l’equip, perquè també el jutge i el fiscal ho valoren moltíssim, és el pagament de la responsabilitat civil que ve derivada del seu delicte, per tant, si no hi ha un compromís, o que hi hagi una part molt important de la responsabilitat civil pagada serà molt complicat valorar positivament la responsabilitat dels actes que ha comès” [18’]

DT3: “El perfil d’aquesta persones, com a base, no és que tinguin més facilitat per poder accedir, sinó es que reuneixen més condicions per aplicar un determinat règim de vida. Quan tens suport social, quan la condemna no es molt alta, quan tens possibilitat per poder treballar... no és que tinguin més facilitat, però sí que tenen perfils diferents. El que sí que limita molt el tema de la classificació en grau és el tema d’haver fer front a la responsabilitat civil, que hagi sigut capaç d’entre que ha fet un mal i això o ha volgut reparar d’alguna manera, si aquest concepte de reparació i és present jo penso que és el que determinarà o no el règim de vida adaptat a les seves característiques personals” [9’]

DT4: “en els delinqüents econòmics normalment exigim un esforç reparador major, per exemple si als delinqüents comuns demanem un 10 a ells els i demanem un 20 per cent” [4’]

DT6: “Normalment fallen només a la responsabilitat civil, es la paradoxa, no hi ha expedient disciplinaris, no hi ha altres problemes, és una persona que ha ingressat voluntària, que compleix tot, que està a la biblioteca, dins d’un centre tancat funcionaria molt bé, té un domicili, té una família, possiblement té una oferta de treball per quan surti fora, però clar, una RC que no la pagarà per molts anys que estigues complint condemna, aquest és el tema, que no es restaura aquest mal” [8’]

DT7: “En aquests interns, el pagament de la responsabilitat civil esdevé com l’àrea principal de tractament. (...) Vol dir que si aquests interns no paguen la reparació tindran dificultats per passar al medi obert. (...) Com en els casos dels delinqüents econòmics s’entén que la etiologia, la base, és l’ànim de lucre, el principal es que paguin” [15’]

DT8: “Sempre que s’accedeix a una progressió de tercer grau els hi fem signar un compromís de pagament” [25’]

DT11: “Tot depèn de la condemna que tinguin i de la RC que tinguin (...) l’esforç reparador és del primer dia (...) si no hi ha un esforç reparador es tiren endarrere els tercers graus” [12’]

De totes maneres, en un cas s’ha manifestat l’opinió que els delinqüents econòmics ho tenen més difícil que la resta d’interns per accedir a beneficis penitenciaris:

DT10 (ii): “Més difícil perquè veient que tenen perfils molt més subtils a l’hora d’analitzar els factors de risc de la conducta delictiva, perquè són factors realment de personalitat moltes vegades, més que de conducta, perquè són persones molt normalitzades, que tenen un risc baix normalment en reincidència violenta en reincidència general, unes àrees de personalitat molt normalitzades, però sí que veiem que tenen a vegades conductes molt instrumentalitzades per aconseguir alguns beneficis penitenciaris, per tant, en aquests casos sí que analitzem molt, i la valoració d’aquests casos és molt més de l’àrea psicològica més que l’àrea conductual .” [9’]

DT10 (i) “Tenim en compte també que el delicte seu és econòmic amb lo qual, moltes vegades la quantitat econòmica és molt elevada, amb lo qual, des de que entren aquí -a part de les conductes i les normatives que amb això evidentment no tenen ni una dificultat- sempre els hi parlem que la restitució del dany es el que aquí busquem de seguida, amb lo qual, ells també han de poder, d’alguna manera, anar pagant la responsabilitat civil que tenen d’aquestes causes i deixar-les sempre si pot ser liquidades, que això la majoria de vegades no passa, sempre, no sabem com, persones que arriben aquí que no tenen recursos, no tenen diners, la família no els pot ajudar, i resulta que estan per un delicte econòmic que els diners no sabem mai on han anat a parar, han desaparegut, ells no els tenen, i per això costa tan de que puguin fer una progressió avançada que poder altres delictes, perquè a nivell de restitució del dany que es el que interessa més que res en aquesta causa no s’està produint” [10’]

Finalment, algun entrevistat també destaca que el fet de que els delinqüents econòmics, normalment, comptin amb els millors advocats i/o **que tinguin contactes al més alt nivell**, al final, també ajuda a una classificació en tercer grau més ràpida:

DT1: “És inevitable perquè normalment els millors advocats acompanyen a aquest “persona” i també els contactes amb la pròpia Secretaria General fan que moltes vegades no puguem actuar amb tota la llibertat que ens agradaria” [12]’

Aquests resultats es confirmen amb les dades quantitatives, on s’ha pogut constatar que els delinqüents econòmics dins de la seva categoria han accedit al tercer grau en una proporció major que la resta de condemnats. Concretament el 55,76% vs. el 42,71% (figura 8). Dels quals un percentatge més elevat entre els econòmics hi va accedir directament, sense haver estat classificat en segon grau. Concretament, el 28,39% vs. el 17,17% (figura 9).

Figura 8: Comparació accés al 3r grau

Comparació Accés a 3er grau (2019+2020)		
	Econòmics	Resta
	55,76%	42,71%

Figura 9: Comparació accés directe al 3er grau

Comparació Accés DIRECTE a 3er grau (2019+2020)		
	Econòmics	Resta
<i>absoluts</i>	48	772
<i>% categoria</i>	28,39%	17,17%

6.5. Relatives al tractament dels delinqüents econòmics als centres penitenciaris catalans

Segons s’ha pogut també comprovar a través de les dades quantitatives, la **Direcció General de Serveis Penitenciaris no disposa de cap programa específic pel tractament de delinqüents socioeconòmics.**

De fet, a la pregunta “Disposen de programes de tractament específics per delinqüents econòmics”, **un** dels sots directors de tractament dels centres penitenciaris entrevistats considera que seria fins i tot **contraproductiu** i ineficaç introduir-los considerant les característiques d’aquest perfil d’interns.

DT2: *“tenen més aspectes en comú amb els delinqüents comuns del que es pensen ells. I lligant amb el tema dels programes de tractament, que no hi hagi un programa específic de tractament per delinqüents econòmics,- i això és una opinió molt personal-, crec que va molt bé perquè sinó els estaríem donant la raó de que estarien en un altre nivell i que és un altre tipus de delinqüència” [11’]*

En canvi, **dos** dels centres entrevistats considera que és **una mancança**

DT1: *“Poder perquè ha estat una població molt petita fins ara, no s’ha dissenyat un programa específic, que jo crec que haurà d’aparèixer” [16’]*

DT102: *“No tenim el tractament específic, però som conscients que és una mancança que tenim i estem inclús ara parlant amb el Departament de poder fer un tractament específic d’aquesta àrea econòmica” [12’]*

En part, per disposar d’un sistema de tractament penitenciari que fins ara s’ha centrat en un altre perfil d’interns.

JV1: *“l’ànim de lucre desmesurat té un tractament penitenciari molt diferent. Aquí no s’ha de sotmetre a un tractament de desintoxicació, simplement a l’adopció d’un model de vida més pro-social, no? Amb el que en moltes ocasions molts d’ells no necessiten un tractament específic per part del centre penitenciari” [9’]*

DT7: *“però casos en que persones que tenen una situació solvent i que per tenir més diners han comès aquests delictes és difícil de poder fer una intervenció des d’aquí, perquè en el temps que estan a la presó poden seguir treballant, són interns que s’adapten a la presó, que sap trobar el seu lloc (...) són persones que a nivell d’evolució penitenciària són un 10 (...) aquí tenim tractament de toxicomanies, tractaments més determinats a altres tipologies” [11’]*

DT8: *“A Catalunya utilitzem el model d’intervenció segons les necessitats de cada intern, les necessitats criminògenes, és a dir, els factors de risc que veiem i ens demostra empíricament un instrument que tenim que es diu RISCANVI, de gestió i avaluació del risc i això ens diu, una mica, com hem d’intervenir. Què passa amb aquest tipus de gent? Doncs que és gent normalitzada, porten una vida normal, té suport familiar, té fills, té suficient capacitat econòmica, (...) el seu dia a dia és bo (...) tenen una sèrie de característiques que fan que la nostra capacitat d’intervenció sigui més reduïda (...) tenen menys necessitats criminògenes” [7’]*

En aquest context, en termes generals, **la immensa majoria dels centres s'inclinen més per una Proposta Individualitzada de Tractament (PIT) basada fonamentalment en dos pilars**, directament relacionats.

1) D'una banda, s'aprofiten els **programes de tractament generalistes de tipus psicoeducatiu** de "prevenció de recaigudes"⁷¹ -fonamentalment el "*creure el canvi*" i el "*para i pensa*".

El primer serveix per motivar al canvi i reconèixer que alguna cosa han de canviar

*DT5: "Aquest tipus de delinqüent són molt més difícil de treballar perquè tot això ja ho tenien i encara així, tenint-ho tot, van donar el pas de cometre igual aquest tipus de delicte. Doncs que et fa pensar que això no tornarà a passar? Què és el que tens per treballar? És el més difícil... **tota la part cognitiva: alternatives de respostes** [18']*

*DT1: "No servia el que teníem abans: el programa especialitzat per delictes violents o delictes sexuals... si no que es comença a adaptar el **pla de prevenció de recaigudes** utilitzat pels toxicòmans però adaptat, amb un sentit diferent" [9']*

*DT8: "si veiem una persona que ni ens ho reconeix, que veiem que allò va passar fa anys i que jo no tinc res a veure, que veus que no està **motivada al canvi**, doncs aleshores li fem un programa que es diu "**creure en el canvi**". Però programes específics per aquests delinqüents no tenim" [15']*

*DT3: "Alguns dels programes que tenim els podem adaptar amb algunes píldores per pensar en temes de **creure en un canvi**, un nou jo, maneres diferents d'enfrontar la vida, d'enfrontar la seva situació, de veure's a si mateix. Però són coses molt adaptades" [8']*

*DT102: "per ajudar a la persona a conèixer-se a si mateixa, conèixer la seva estima, donar-se valor, conèixer el valor dels altres i provocar un canvi perquè sense que la gent vulgui canviar (...) no canviaran (...) En casos que veiem que són una mica reticents, **que creuen que no han fet res** i que no hi ha manera que el puguem convèncer que el que ha passat sí que és un delicte, els fem passar per aquest programa"[18']*

⁷¹ Més àmpliament sobre aquests programes, veure Direcció General de Serveis Penitenciaris, 2011, pàg. 23.

I el segon, per avançar i treballar en (1) valors, (2) reconeixement del delicte i les causes que l'han provocat, (3) empatia amb la víctima i (4) conscienciació del dany de la seva conducta.

DT101: “Nosaltres no tenim un programa específic únicament per a delinqüents econòmics (...) En els centres penitenciaris catalans no hi ha programes específics. Si que hi ha intervencions específiques” [3’]

*DT102: “Amb aquest tipus d'interns bàsicament els tallers socioeducatius -com que d'habilitats socials les tenen molt bones- bàsicament no els hi fem fer (...). Per tant, el que anem és directament a aplicar el **programa psicoeducatiu** que està pensat en aquests casos que és el programa que es diu “para i pensa” que és el programa on treballem **els valors**, la conducta adaptativa, el raonament, **la destructureció cognitiva en el sentit de que ells no són conscients que estan fent algo dolent**. Per tant, algo del seu pensament està fallant i els hi fem veure aquesta errada (...) Veuen que el seu nivell de raonament, d'**empatia** cap als demés no és l'adequat i haurien de pujar aquesta empatia (...) que la seva manera de pensar han de canviar i que han de dirigir-se a un **pensament més social**” [13-14’] Es el que amb aquestes persones hem de treballar: la **idea de que el que han fet no és dolent**, (...) aquestes distorsions és el que els permet cometre aquests delictes i no sentir **empatia** pels demés ni sentir tampoc que estan fent algo del que es puguin penedir. D'aquí que aquest programa, quan l'acaben, tenen ja una **consciència adequada del que han fet**” [19’]*

*DT9: “A mi, que em consti, no hi ha hagut cap programa oficial. Els psicòlegs que han hagut d'intervenir han anat adaptant programes per fer-los una mica més concrets cap a delinqüents econòmics. Ara, des de fa un parell d'anys, s'han implementat nous programes (...) i amb els delinqüents econòmics, en concret, fem servir el programa “para i pensa”. No és específic perquè es fa servir per altres tipologies, però seria el que s'adequa una mica més al perfil seu per treballar temes de reconstrucció cognitiva, responsabilitat sobre la societat, **anàlisi de la conducta**: saber perquè ha fet aquest comportament, quines emocions estan darrera, ...” [5’]*

*DT8: “Si veiem que té algunes dificultats per entendre el que ha passat o ho justifiquen o minimitzen tenim un **programa psicoeducatiu** que segueix la metodologia cognitivo-conductual, es diu “para i pensa” i el que fa es treballar la responsabilitat, opcions cognitives, els pensaments erronis, els valors enfront la societat” [15’] Per mi és molt adequat perquè és molt important treballar la **responsabilitat**, perquè no en*

tenen, (...) es pot treballar l'**empatia**, que es una forma de treballar la reparació del dany (...) Després molts d'ells tenen pensaments erronis i **distorsions cognitives**. Molts d'ells et diuen "no, és que això ho vaig fer fa deu anys i ara ja he canviat", ja però has de reconèixer el que vas fer en el seu moment, tu has de veure que això no és correcte (...) el que s'intenta és motivar al canvi" [17']

DT4: "Nosaltres tenim programes que treballen, doncs això, **valors**, aquest procés de canvi el pot fer"[7]. "El que tenim som programes genèrics (...) el derives a un programa que es diu "para i pensa" que treballa tot això: l'anàlisi funcional de la conducta, que treballa tot el que són **valors** (...). També treballen la **responsabilitat social**, el compromís, tot això, la compassió i seria el que, d'entrada, li derivaríem. La majoria d'interns passen per aquest tipus de programa (...) En altres casos treballaries l'**empatia**, posar-se en lloc de la víctima, depèn de l'individu" [10']

DT1: "**donar-se compte del dany** que han pogut fer amb els seus fets i, per tant, és un programa de **valors ètics**" [18']

DT2: "Són programes genèrics, **psicoeducatius**. Són programes nous que han sortit ara i estan molt vinculats a un **replantejament cognitiu**, a fer-te pensar què has fet, ha replantejar-te per què ho has fet i a compartir-ho, sobre tot, en grup per veure com et posicionen tu i com es posicionen els altres, **empatitzar** amb la víctima... El que fan es replantejar-te què t'ha fet arribar a la presó, (...) **quins conseqüències han tingut, sobre qui** -perquè a vegades hi ha víctimes i a vegades no- (...) I a vegades quan no és una persona sinó una institució, com Hisenda, sembla que la cosa queda més diluïda i has de posar nom als perjudicats" [22']

Al marge de la necessitat concreta de fer un tractament o valoració més individuals, acostumen a ser **programes que es treballen en grup**

DT102: "**Sempre en grups**. El treball nostre a presons generalment sempre és en grup. No deixa que també a nivell individual es fan sessions, però la base principal del canvi és sempre el grup (...) El grup ajuda molt a avançar en aquests programes" [14']

DT9: "**són grupals** i si s'ha de fer alguna intervenció individual, reforçament en sessions individuals també es fa, però principalment grupal" [7']

DT101: "Després el que es fa és l'anàlisi de com això està influint en el seu procés de canvi o no" [15']

DT4: “Si. **Són grupals**” [11’]

DT6: “Es treballava amb programes que abans es deien generalistes perquè era una qüestió més de desenvolupament moral i de valors, resolució de conflictes, de poder generar alternatives, ... Però sí que és veritat que al ser un perfil peculiar, jo crec que a banda de que puguin estar en un programa de tractament sí que és important la intervenció individual per anar resituant tot el que es pugui tractar a nivell de desenvolupament moral. **En un grup** no tindràs 15-20 persones d'aquest tipus. Estarà bé tenir després l'espai individual per poder contextualitzar en el seu cas. Perquè sinó si que a vegades parles de coses que no van amb mi” [9’]

En una ocasió molt puntual s'han destacat els avantatges que per aquest procés de canvi implica el fet que es treballin en grups compartits amb interns condemnats per altres tipologies delictives

DT2: “programes que et fan, en una primera part, repensar la responsabilitat envers els teus actes i compartir aquest espai i aquestes reflexions amb un company amb una altra tipologia delictiva (...) i tot i pensar que a priori pugui semblar que estan en espais diferents, tenen coses en comú: poca empatia, poca responsabilitat, victimitzar-se ells en comptes de la víctima, com es situen ells enfront el delicte... i això va molt bé perquè participin en aquests programes amb altres persones ”[12’]

Però fonamentalment la constitució del grup de treball depèn d'una organització dels centres -centres oberts o ordinaris- i dins dels darrers, que es fa majoritàriament per mòduls i basada en les àrees de tractament.

DT6: “La intervenció aquí (**centre obert**) **normalment es fa individual**, en l'espai de l'entrevista perquè la idea és que vagin a la comunitat. Un centre obert és aquest impasse de desinstitucionalitzar per tornar a la comunitat”

DT9: “**Depèn del centre** (...). Aquí (...) ja els tenim ubicats en **diferents mòduls en funció dels programes que han de fer**. Aleshores en el mòdul (...) és on tindríem ubicats els interns per delictes econòmics i fiquem aquí també els delictes contra la salut pública. Encara que no siguin delictes econòmics segons quin perfil també tenen un perfil més semblant i són sessions grupals (...) Sí que es pot barrejar amb d'altres perquè encara que intentem tenir els mòduls separats, per incompatibilitats regimentals sempre hi ha gent que acaba ubicada en un mòdul que no li correspondria o potser es pot aprofitar del programa. Aleshores podria donar-se” [7’]

DT101: “Els tenim **classificats per àrees d'intervenció**. Es cert que estan per mòduls, més que res perquè els programes intensius els tenim als mòduls. Però nosaltres treballem per factors de risc (...) tenim dos mòduls amb problemàtica d'addiccions (...) Després tenim un mòdul on tenim la majoria de persones que han comès un delictes contra la llibertat sexual, però aquí també tenim persones que han comès delictes de robatori amb violència perquè hi ha àrees que poden treballar conjuntament (...) Un altre, delictes violents greus. Un altre relacionat amb la violència de gènere. Després tenim dones, que estan totes barrejades i un mòdul on tenim aquests delictes econòmics, salut pública” [17’]

DT4: “Si. Són grupals (...) i poden coincidir amb un delinqüent sexual. **Si estan en el mateix mòdul podria ser que coincidissin**. Hi ha que estan separats, però podria ser” [11’]

DT5: “a l’agafar la sots-direcció no havia programes grupals d’intervenció específics per medi obert, vaig agafar els programes d’intervenció en medi ordinari i els vaig **adaptar al medi obert**. Són programes llargs que jo no puc tenir en un centre obert (...) perquè hi ha una mobilitat molt gran. Només puc fer programes a la nit (...). Vaig adaptar pensant en el que era important de cada programa dins del medi obert i les sessions més importants a fer durant un període de temps més curt. Així, només son trimestrals. Si és un delinqüent primari fa dos tipus de programes: el de informació i suport jurídic, que es fa amb els juristes en grup -siguis delinqüent econòmic o no- i després fan el programa cognitiu que hi hagi (el “para i pensa” o el que sigui) i estan amb altre tipus d’interns amb altres delictes. No estan diferenciats per aquest tipus de delictes” [20’]

2) El segon pilar es basa en **la satisfacció de la responsabilitat civil com a forma preferent, per no dir quasi exclusiva, de reparació del dany causat**. Es unànime l’opinió de que en el SAM (Sistema d’Avaluació i Motivació continuada) dels condemnats per delictes socioeconòmics la satisfacció de la responsabilitat civil juga un paper prioritari.

DT8: “El treball dins del centre és determinar si té aquestes necessitats per fer el programa “para i pensa” i a la vegada, **sobre tot, conscienciar del pagament importantíssim de la responsabilitat civil** que és la manera real de reparació del dany” [19’] Es tracta d’un delictes molt més greu a nivell econòmic i aleshores se’ls hi demana un import superior. Normalment se li demana un 10% dels ingressos i amb

els que han comès un delictes econòmic se li demana un 20% dels seus ingressos (treball centre, peculi...)” [24’]

DT6: “En aquest casos, de fet, com marca el manual del SAM **l'àrea principal ha de ser l'àrea de reparació** quan parlem de grans RC i delictes econòmics”[11’]

DT2: “D’entrada, si és un delictes econòmic, el primer pas és que ha d’haver una restauració econòmica, la RC, i més quan està en sentència. Clarament la part de la restauració ha d’anar per la via econòmica. I més en aquests delictes” [24’]

DT7: “Dins del Programa de Tractament Individualitzat que marquem a cada intern hi ha unes àrees de treball: laboral, addiccions, formativa, sociofamiliar, psicològica.. i hi ha una àrea que és **l'àrea de reparació**, que és l'àrea que es valora -ho fa el jurista- **el pagament de la responsabilitat civil**. Què passa amb aquests casos? (referint-se als delinqüents econòmics) que aquesta àrea esdevé àrea principal en el seu programa de tractament” [15’] “en el cas dels delinqüents econòmics s’entén que l’etiologia és l’ànim de lucre i, per tant, aquí l’important és **que paguin la RC** (...) establim un pagament del 10% dels ingressos que té aquella persona” [17’]

DT5: “(referint-se a l'àrea reparadora del PIT) al 2007 ja vam marcar la diferència entre el que era i no era delictes econòmic. A l'àrea reparatòria normalment es fa pagar el 10% dels ingressos (...) perquè és on demostres la teva voluntat de rescabalar i com t’impliques en aquesta acció. (...) Aquí som l’únic centre que en els delinqüents d’aquest perfil automàticament te’n vas al 30%. El que vam introduir va ser la diferenciació que ja es fa a l’art. 72 LOGP i el tractament és diferent (...) Si tens aquest perfil, la teva **àrea principal sempre serà la reparatòria**” [10’]

DT1: “La satisfacció de la **responsabilitat civil és fonamental en aquest tipus de delinqüents**. L’important que pot ser un programa específic per a un delinqüent sexual, seria això per aquest tipus de delinqüent” [13’] (...) “és en el únic tipus de delictes on la satisfacció de la responsabilitat civil, l’esforç reparador -que diuen els jutges- que aquests senyors han de fer amb la societat és molt més important que en altres tipus de programes” [14’] (...) “sempre es posa **l’activitat principal del SAM** a avaluar en cada cas i va en relació al delictes que has comès. En quan hi hagi un delinqüent econòmic la **responsabilitat civil** és la primera” [37’]

DT3: “quan fem els seus PIT un dels temes a treballar amb ells és el de la responsabilitat civil. Sempre ens ho posem com un element prioritari a l’hora d’afrontar el seu pla de treball” [11’]

DT102: “El primer que treballem amb ells és **responsabilitat civil a part de tots els programes** que podríem fer” [10’]. Entres a presó, ara has de **començar a restituir el dany i és el pagament de la RC** (...) Els hi posem un 10% del que guanyen” [21’]

DT4: “Nosaltres la responsabilitat civil els hi posem com un objectiu més del seu programa d’intervenció i **aquí apretem una mica més als delinqüents econòmics**, normalment els exigim que el percentatge de satisfacció sigui més alt (...) En els econòmics normalment en lloc del 10 poder els exigim el 20%, depèn, perquè normalment tenen més possibilitats econòmiques i les quantitats que han de satisfer també són més altes” [4’]

JV1: “De cara a l’obtenció de beneficis penitenciaris, tant tercer grau com llibertat condicional i inclús també el gaudiment de permisos penitenciaris moltes vegades les juntes de tractament consideren que **l’impagament de la RC** implica una absència d’empatia amb la víctima i, en conseqüència, fan **propostes desfavorables**” [4’]

I no només en els centres penitenciaris sinó també es prioritari en l’accés a les classificacions i als beneficis penitenciaris per part dels Jutges de Vigilància.

JV1: “és cert que la **responsabilitat civil té un protagonisme** en aquests casos per tractar-se d’un tema econòmic (...) poder és cert que la satisfacció de la responsabilitat civil adquireixi un cert protagonisme, però no desvinculada de la resta de requisits” [13’]

DT4: “Jo crec que el nostre jutge el que **valora més és això, que la RC estigui satisfeta** o l’estigui satisfent, que hagi reparat, si no tot, part del que ha fet” [23’]

DT6: “El nostre jutge, **els delictes econòmics** sí que, per exemple, (...) **no li atorguen la llibertat condicional extraordinària per la RC**. Precisament és un delicte econòmic i, clar, encara que s’estigui esforçant el jutge aquí sí que et diu si aquest senyor el més important que té és que deu tots aquests diners de responsabilitat civil, no és tant excepcional la seva evolució com per que pugui accedir a la llibertat condicional extraordinària” [13’]

També es comprova dins l’àrea reparatòria la **inexistència generalitzada d’altres formes de reparació diferents a l’estrictament econòmica (reparació social, simbòlica)**.

DT6: “Home, pffff, suposo que en aquest cas **és una qüestió sobretot econòmica** perquè hi ha unes pèrdues econòmiques (...). Suposo que seria econòmica” [16’]

JV1: En referència a si ha pogut valorar com a reparació del dany, algun tipus de reparació més simbòlica respon “**no he tingut cap cas**. Però no sé fins a quin punt ... home, òbviament... (dubitatiu) aquesta reparació simbòlica ha d'estar vinculada també en la pròpia personalitat de l'intern que té intenció d'experimentar un cert canvi. Això si que podria tenir algun efecte” [16’]

I això quan, en alguns casos, es reconeix pels professionals que la satisfacció de la responsabilitat civil derivada del delictes no acaba de reparar el dany causat,

DT1: “pot ser una petita compensació per a la víctima, evidentment, però **no és una cosa que reperi el dany**” [22’]

DT 8: “**No sempre el rescabament del dany ha de ser econòmic**. Si pensem així, jo crec que és un error” [37’]

DT4: “s’ha de veure un esforç de reparar el dany causat. **No només econòmic** sinó emocional perquè quan una persona se sent estafada, no és només el tema econòmic, és la confiança i un estat emocional que he tingut durant molt de temps i en tot el procés judicial. Vull dir que s’han d’ajuntar les dues coses: demanar disculpes de forma sincera i donar els diners i ja està, sinó que la víctima se senti satisfeta de que aquella persona allò no ho ha fet bé” [18’]

o que la satisfacció de la responsabilitat civil no és viscuda pels interns com una autèntica forma de reparació

DT101: “El que hem d’aconseguir amb els programes és no només que paguin la RC, sinó que això no sigui un **pagament instrumental** per poder sortir en tercer grau i aquí està la dificultat. Aquests pagaments que fan, els que tenen més poder adquisitiu sobretot, és instrumental per aconseguir un benefici sense haver integrat que això forma part de la seva responsabilitat. Això és important i ens genera certa dificultat. La consciència real de que jo estic pagant perquè he fet un delictes que ha fet mal a altres persones. Perquè a vegades les víctimes són molt etèries, no són identificades o identificades (...) i aleshores entendre que això és la seva responsabilitat i assumir-ho com una responsabilitat real és difícil” [22’]

o que les responsabilitats civils en alguns casos són tan elevades que la reparació a través de la seva satisfacció és impossible

*DT101: "unes RC tant impressionants que és **impossible poder pagar** això. Quan veus això tant impossible, la persona s'enfonsa i li costa lògicament (...) També hem de ser realistes de que hi ha sentències que són incomplibles" [24']*

*DT3: "Moltes quantitats **no hi podran fer front** si no hi ha alguna manera d'embargar béns" [18']*

*DT6: "quan estem parlant de responsabilitats civils de milions d'euros és que és **impossible**. Ni que tinguessin una condemna de 100 anys pels ingressos que pugui tenir una persona.(...) jo crec que queden sense reparar" [12']*

*JV1: "El delinqüent econòmic té una responsabilitat civil normalment elevada (...) implica a part d'una responsabilitat civil una responsabilitat pecuniària. I es solapen ambdues i això dona lloc a que sigui francament **una responsabilitat civil quasi inabarcable** en alguns casos" [3']*

o que hi ha delictes, com alguns dels socioeconòmics on les sentències poden no contemplar la condemna a satisfer la responsabilitat civil

*DT1: "Hi ha coses contradictòries. Per **exemple un tipus de delinqüent que no té mai responsabilitat civil** és el traficant de drogues perquè no fan dany a unes persones en concret, amb noms i cognoms, sinó que es fa un dany comunitari. Allà estaria més justificada que mai la responsabilitat civil encara que fos per construir hospitals o centres pels drogoaddictes" [23']*

o, pel que ens interessa aquí, en els delictes socioeconòmics és difícil identificar les víctimes i, per tant, els danys a reparar.

*DT2: "En casos d'hisenda (...) en aquests casos és **més difícil de visualitzar** el procés que han fet. Quan si que hi ha una víctima concreta poder és més fàcil, no?" [29']*

*DT6: "si em parles d'una qüestió mediambiental doncs, si és una empresa, doncs que hagués de fer una acció per protegir el medi ambient, no? Una qüestió reparadora, en funció de l'àmbit. Hi ha moltes coses que es poden fer per la societat que em venen en forma de TBC's però que **es podrien fer a una altra escala**" [17']*

Aquestes valoracions qualitatives queden clarament contrastades amb les dades quantitatives on s'ha pogut contrastar que en els interns de la nostra mostra són molt majors les situacions d'insolvència i de responsabilitat civil no satisfeta si la comparem amb la resta d'interns⁷²:

Figura 10: Satisfacció de la Responsabilitat Civil

Comparació satisfacció responsabilitat civil pel delictes principal (2019+2020)				
Econòmics			Rest a	
	<i>N. absoluts</i>	<i>%</i>	<i>N. absoluts</i>	<i>%</i>
RC	55	32,74%	628	13,97%
RF	3	1,79%	7	0,16%
RI	15	8,93%	163	3,63%
RN	11	6,55%	90	2,00%
RS	5	2,98%	205	4,56%
Sense RC	40	23,81%	1538	34,21%
DE	0	0,00%	6	0,13%
s/n	39	23,21%	1854	41,35%
Totals	168		4496	

Legenda
RC = Responsabilitat Civil imposada en sentència
RF = Responsabilitat Civil amb fraccionament
RI = Responsabilitat Civil insolvent
RN = Responsabilitat Civil no satisfeta
RS = Responsabilitat Civil satisfeta
No RC = Sense responsabilitat civil en sentència
DE = A determinar en execució

3) **Només en quatre centres**, de forma puntual, **es proposa un tercer pilar** basat en **treballs comunitaris** tant per ajudar a reconèixer el dany causat,

DT2: "normalment nosaltres insistim més amb el delinqüent econòmic en aquestes situacions de voluntariat (...) què es el que podem fer perquè aquesta persona no

⁷² Es important destacar que les dades facilitades per la Generalitat no informen sobre quantes de la totalitat de les RC disposades en sentència s'han satisfet o no. Els Excel registren algunes informacions, però no totes. A més, el percentatge de casos on la informació falta del tot (s/d) es molt rellevant, el que impedeix inferir conclusions correctes.

torni a delinquir doncs aquest **reconeixement del delicte** i, per tant, aquest retornar de voluntariat” [27’]

DT1: “Donar-se **compte del dany que s’ha pogut fer** amb l’ús fraudulent del diner i, per tant, és un programa de valors ètics i per això també has de xupar el carrer. I hi ha alguns centres que, quan t’atorguen el primer permís (...) és que s’apropin a algun tipus de fundació, s’ofereixin voluntaris per fer les tasques que siguin” [19’]

com per complementar la reparació estrictament econòmica del dany.

DT3: “Quan **no hi ha una víctima concreta, una manera de reparar** (...) posar-lo en contacte amb **entitats socials** que treballen amb gent desfavorida, amb problemàtica social, Banc d’aliments,(...) i vegin que quan no pagues a Hisenda la salut pública es debilita, l’educació es debilita, els serveis es debiliten. Que d’alguna manera això ho puguin veure” [23’]

DT102: “són el **complement** bàsic perquè puguem **restaurar tot el dany** que estan fent” [28’]

L’assimilació de reparació del dany amb satisfacció de la responsabilitat civil és tan elevada que en algun centre utilitzen la reparació social només en interns que no hagin estat condemnats a responsabilitat civil (fonamentalment salut pública).

DT7: “Com que aquests **interns no tenen responsabilitat civil**, sinó tenen una multa, per tant el seu pagament no ho podem valorar en l’àrea de reparació. Nosaltres, **en aquests casos, el que fem és establir una reparació social** (...) que facin una mena de programa a alguna associació o entitat tipus Caritas, tipus Creu Roja, hem tingut interns col·laborant amb el Banc d’aliments, que estableixin algun acord amb l’Ajuntament del seu poble per fer una mena de reparació al municipi. Hem trobat diferents opcions i ho anem treballant d’aquesta manera” [18’]

La majoria consisteixen en **treballs de voluntariat dins del centre**. Amb moltes limitacions atès el context normatiu que obliga a retribuir les tasques.

DT102: “tenim dins de cada mòdul la comissió de participació (...) intentem que aquestes persones col·laborin, estiguin dintre d’aquestes comissions per tenir aquesta empatia que dèiem abans que no tenien, aquestes habilitats socials d’ajudar als demés que no tenen” [30’]

DT101: “El treball voluntari al centre no és possible (...) estaria molt bé que aquest tipus de persones pogués participar-hi. Es una cosa que havíem fet però ara no podem fer per una qüestió legal. No poden fer feina que no sigui remunerada” [29’]

I en d’altres amb **treball de voluntariat comunitari**.

DT2: “En medi obert, el que si en alguns casos treballem és vincular-los a programes de voluntariat. Normalment gent amb delictes econòmics no han de fer programes específics de tractament de toxicomanies, de violència... per tant, han de continuar treballant altres aspectes que es poden treballar des d’un voluntariat. Una altra manera de retornar a la societat, una víctima més global, és una manera d’acabar aquest cicle que comença amb la primera sensibilització del que has fet, coneixement del delicte i, en base a això, què pots fer tu per arreglar el que has desfet. Acabar amb una proposta de voluntariat que seria reparar a la societat del dany” [26’]

DT3: “com resarcir, no només a nivell material, de pagar el que has pogut defraudar sinó també, de vegades, fer-li entendre, actuant amb determinats col·lectius perquè **donin suport a altres presos, altres persones o altres entitats fora del centre**, no sé, pensava jo, fent algun tipus de voluntariat perquè vegin que hi ha persones que ho estan passant malament, no? Perquè a nivell d’intervenció és difícil treballar aquí dintre. Els programes d’intervenció estan pensats per un altre perfil”[7’]

DT1: “i després quan arriben a règim obert, el que s’està fent sobretot és més vincular-se a les **polítiques de la justícia restaurativa**. Nosaltres tenim un contingent que diria del 50% dels delinqüents econòmics que tenim ara que estan fent **tasques de voluntariat a l’exterior**. Es a dir, retornant d’alguna manera a la societat alguna cosa del que li ha pres. La responsabilitat civil és una, que en aquest cas és absolutament prioritària, però després la segona part -tenim gent en **menjadors socials**, persones que estan col·laborant amb **Caritas**”[10’]. “(...) És sortir al carrer, donar-se compte del que hi ha, del dany que has pogut arribar a fer amb l’ús fraudulent del diners, per això és un programa de valors... per això també s’ha de xopar de carrer. Hi ha algun centre penitenciari que dona permisos a un delinqüent econòmic i el primer que li demanen (...) és que en el permís s’apropin a algun tipus de fundació, s’ofereixin **voluntaris**, per fer tasques, les que siguin però que siguin gratuïtes, lògicament, i, per altra banda, estan fent un bé a aquesta associació (fa referència a **Càritas**). Ho fan, no els és fàcil barrejar-se amb la resta i al final van aprenent. I en alguns casos, quan no hi ha una psicopatia marcada, surt un cantó humà molt interessant” [19’]

DT7: “Aquests interns ens trobem que no tenen res al seu nom, no són propietaris de res, llavors l'estat tampoc té la possibilitat d'embargar res, són interns que tenen una víctima difusa, com que no hi ha una víctima concreta no hi ha una indemnització ni una reparació civil, llavors en aquests casos pensem que el que es pot fer és una reparació social (...). Recordo un cas d'uns vessaments, ho vam posar (...) quan no hi ha una responsabilitat civil el tractament que podem fer és limitat. No hi ha una àrea on intervenir en aquests casos (no hi ha un programa de toxicomanies (...) a nivell de família estava estructurat, a nivell de feina (...) seguia treballant) llavors nosaltres podíem intervenir a aquest nivell: pensem que has de reparar el dany causat que és social, col·lectiu (**Banc d'aliments, Creu Roja**)” [21’]

Una explicació d'aquesta limitació es verbalitza en les dificultats de poder plantejar-los en centres de règim ordinari

DT101: “A **medi obert ho hem treballat amb voluntariats** (...) Aquí (referint-se al règim ordinari) és més complicat però a l'hora de proposar un PIT per a una classificació en tercer grau a la persona se li ha demanat que participi en un voluntariat o, per exemple, en la neteja de platges, persones que han comès delictes ambientals” [24’] Sobre tot, en medi obert. En medi ordinari ja et dic que ens costa una mica més, perquè treballem més això: pagament de RC, que treballin, que participin en programes...” [27’]

DT5: “Abans d'arribar aquí (en centres de **règim obert**) tot això hauria d'estar molt trillat. Nosaltres hauríem d'estar en les engrunes del que ens quedés per treballar i moltes vegades és al revés. Aquí **comencem a treballar la part restauradora de l'àrea reparatòria**” [26’]

DT1: “Hi ha molts delinqüents econòmics que si no són de molt alt nivell jo crec que haurien de passar **directament a mesures penals alternatives** sense haver d'entrar a la presó i això seria inclús bo per a la societat i més econòmic, evidentment. Però els jutges no acaben de ser molt partidaris. Nosaltres pensem que la presó no és apta per tothom. I per delinqüents econòmics, sí, és bo que la gent al carrer vegi que es pot fer justícia amb ells, que no sempre paguen els mateixos, però quan abans puguin estar fent un treball comunitari, moltíssim millor” [11’]

DT8: “**en medi obert es poden fer**” [37’]

i en altres ocasions, en la falta de recursos

DT101: *“Es important la taula de participació social (...). Ens són útils per aquest tipus de treball. Sobre tot, en medi obert” [27]*

6.6. Relatives a trobades restauratives dins dels centres penitenciaris catalans

S'ha identificat una **escassa experiència de trobades restauratives** dins de les presons catalanes.

DT4: *“En els programes surt això, tu has d'arreglar el que has fet i si ells en algun moment donat manifesten el seu interès en poder fer algun procés de mediació amb la víctima -sempre que la llei ho permeti- se'ls facilita. Aleshores el que se'ls diu és si tu d'alguna manera vols reparar, fan una instància, se'ls passa als companys (...) que porten tot el tema de mediació (...) i evoluciona segons el cas”.*

Però **ni molt intensa, ni estable** en els darrers anys

DT4: *“Havíem tingut algun cas, però la veritat és que, sobre tot ara amb la COVID, hi ha hagut menys. No és que et pugui dir que tinguem molta experiència, no. Sí que havíem tingut els professionals i havíem fet sessions, xerrades per poder iniciar processos. Mensualment pujaven de l'equip de reparació i mediació i feien una xerrada amb tota una sèrie d'interns que havien ingressat durant aquell mes i aleshores (...) si volien entrar en un procés d'aquests hi podien entrar” [14] Però tot això va anar baixant i et puc dir que des de fa tres anys aquestes sessions no les estem fent, cosa que abans eren sistemàtiques, mensualment les anàvem fent. També he de dir que no en sortien masses de casos. (...) El percentatge d'interns que el volien fer era molt baixet. (...) Eren puntuals i també era molt difícil que la víctima s'hi afegís. No en reeixien masses”*

i mai amb delinqüents socioeconòmics.

DT101: *“No per delictes econòmics. Sí que em vaig trobar en un cas d'agressió on al final dels programes específics es pot contactar amb la víctima” [31]*

DT7: *“Penso que en casos de víctimes d'estafa no s'està tenint per part dels jutjats cap contacte. En aquests casos no hi ha ordres d'allunyament com altres persones, però tampoc sé si tenen activat l'estatut d'atenció a la víctima. Llavors en aquests*

casos els jutjats demanaria informes o es posaria en contacte amb la víctima abans d'atorgar un benefici o llibertat condicional, val? (...) es té en compte a la víctima. Però en els casos d'estafa i així (referint-se als delictes econòmics) no hi ha res (...) Ni hi tenim accés, ni se'ns trasllada cap opinió (...) Que jo recordi no ho he vist" [27]

En aquest context, mereix ser destacada alguna **experiència molt concreta** de contactes restauratius d'interns condemnats per **delictes contra la salut pública amb víctimes substituïdes**.

DT101: "Amb alguns delictes sí que s'està treballant en enfrontar a l'intern amb víctimes. Per exemple, salut pública. Hem portat gent a hospitals on s'estan rehabilitant persones que han tingut accidents de trànsit, persones condemnades per delictes contra la salut pública perquè aquests accidents s'han produït perquè aquesta persona prenia cocaïna. Aquí també aportem víctimes dels delictes i es confronten amb l'intern. Però amb la víctima, amb la persona específica que surt a la sentència, de moment, no" [34']

Sorprèn l'absència d'aquest tipus d'instruments quan, en termes generals, són valorades molt positivament pels professionals penitenciaris

DT6: "En general, clar, sí, evidentment tant pel procés individual d'una persona, tant per la víctima, com l'infractor, tenir la possibilitat de posar-te davant de la persona amb qui us he enfrontat, jo crec que sí, amb qualsevol delicte (...) poder demanar disculpes (...) que li donin una explicació, identificar una cara, poder parlar amb una persona [23']. Si parlem d'una empresa poder saber qui hi ha darrera aquesta empresa, posar-li una cara humana a tot això, algú a qui dirigir-te, algú que estigui perdent el temps per dedicar-te'l a tu com a víctima, que t'estigui mirant, la comprensió [24']

DT7: "Penso que si les dues parts ho volen no ha d'haver-hi cap inconvenient. De fet, la presó no és una reparació a la víctima. Podria ser una cosa complementària. No hi veig res de negatiu" [29']

DT102: "Al posar-lo enfront de la víctima, té una persona davant i això és quan realment ells se n'adonen que estan fent mal a la societat" [33'] "Per la víctima és un punt final (...) veure lo que la presó està fent, com està treballant, la persona canviada, veure també a nivell personal que la persona també està patint els danys d'estar tancat ..." [36']

i vistos com molt interessants pel perfil de **delinqüents econòmics**.

DT101: “Es bàsic, bàsic, confrontar-los amb les víctimes. I, sobretot, amb les víctimes reals” [34’]

DT6: “jo crec que seria molt interessant. No m’ho havia plantejat així, però sí, podria ser molt interessant si es pogués desenvolupar alguna cosa en aquest sentit” [25’]

DT7: “per què no es podria posar en el programa de tractament? No? La reparació a la víctima d’una altra manera! No com a responsabilitat civil, sinó com la reparació d’una altra manera a la víctima. Això és una feinada, però això és el que hauria... (riures)... aquí s’hauria d’anar” [30’]

DT101: “És un tema que dintre del programa que s’ha de fer entenc que hi entrarà”

DT102. “És el que estem demanant de poder aplicar aquest específic acabant amb el que seria la restauració amb la víctima” [32’]

7. Propostes

Primera: Els professionals de les presons catalanes utilitzen un concepte de delinqüent econòmic -com el defensat en el marc teòric- caracteritzat no tant pel perfil personal o social de l'autor sinó per elements vinculats al que algun sotsdirector ha anomenat l'*etiologia delictiva*, on juguen un paper fonamental l'ànim de lucre exacerbada per sobre del respecte a la legalitat i el seu desenvolupament en un context d'activitat professional lícita. Aspectes tots dos que no poden perdre's de vista en les estratègies de tractament penitenciari.

Aquest perfil representa encara un percentatge petit a les presons catalanes però estable (entorn el 4%) i amb previsions de créixer en els propers anys. Es tracta d'un perfil d'interns molt semblant al de la resta pel que fa a sexe, nacionalitat i edat -excepte amb els majors de 60 anys on hi ha una prevalença dels delinqüents econòmics-. La única diferència significativa es pot trobar en la formació universitària que, en aquest perfil, és més elevada.

De tot l'anterior se'n deriva una primera conclusió important: la majoria d'aquests interns no disposen d'un perfil personal, demogràfic i social gaire diferent de la resta d'interns, reconeixent que hi ha només una part que responguin al perfil més clàssic de "*delinqüent de coll blanc*". Per tant, es proposa que **les característiques personals de l'autor siguin considerades -si concorren- pels professionals i facilitadors a l'hora de dissenyar el programa de tractament i valorar la conveniència i/o la forma de portar a terme les iniciatives restauratives.**

Segona: Per tant, el debat clàssic sobre la no necessitat de penes de presó per aquests supòsits queda clarament condicionat. La pena de presó pot desenvolupar funcions preventives sobre aquest tipus d'interns. Tant per la majoria amb perfil semblant al delinqüent comú, com pel perfil més clàssic de coll blanc.

El comú denominador no es pot trobar -com manifesta algun dels entrevistats i argumenten algunes resolucions judicials- en la seva funcionalitat per intimidar a la resta de potencials delinqüents econòmics (prevenció general intimidatòria).

Aquest plantejament és un clar atemptat a la dignitat de la persona a l'utilitzar-se-la com exemple, com un objecte, per assolir finalitats socials.

Es proposa que **la pena de presó per aquests delinqüents -com per a qualsevol altre- quedi fonamentada exclusivament des de funcions preventiu especials**. L'experiència de les presons catalanes demostra que el tractament pot desenvolupar un efecte rehabilitador en tots aquests interns. A més, l'ingrés a la presó -encara que sigui de poca durada- genera un efecte admonitori que pot motivar al subjecte a no reincidir.

Tercera: Hem vist que a les presons catalanes no hi ha programes de tractament específics pel delinqüent econòmic. De forma generalitzada únicament s'apliquen programes psicoeducatius adaptats a les necessitats criminològiques d'aquests subjectes, fonamentalment: educació en valors, reconeixement del delicte i les causes que l'han provocat, empatia amb la víctima i conscienciació del dany de la seva conducta. Es a dir, **Catalunya opta preferentment pels programes que en el dret comparat hem identificat com el més elemental dels “*programes de conscienciació i empatia amb les víctimes*” és a dir, els anomenats “*programes de tractament bàsics*” [veure supra 3.3.1 a]. Es proposa **avançar en els instruments restauratius que hem identificat en l'experiència comparada**.**

Quarta: Però als centres catalans s'han identificat tres **elements que permetrien desenvolupar amb èxit projectes penitenciaris restauratius**.

En primer lloc, en **algun centre s'han pogut identificar tímids avanços cap a experiències una mica més restauratives com**, per exemple, procurar que en la darrera fase del tractament -normalment en el règim obert- l'intern pugui realitzar algun treball voluntari en benefici de la comunitat. La versió més elemental dels anomenats “***Programes de connexió presó-comunitat***” [veure supra 3.3.3]. També es pot destacar, per exemple, el programa de resolució de conflictes entre interns implementat a algun centre penitenciari⁷³ i que -com hem

⁷³ <https://www.gentis.org/mediacio-institucions-penitenciaries/> [Data de consulta: 6.5.2021] Vid., Gil García, (2017).

destacat- constitueixen el colofó de les experiències més elaborades en el dret comparat: “*les presons restauratives*” [veure supra 3.3.5]⁷⁴.

En segon lloc, perquè es **disposa de personal qualificat i sensibilitzat per a portar a terme aquesta tasca**. La justícia restaurativa no només s’ha convertit en un tema de debat, sinó una realitat acceptada pels professionals de l’execució penal⁷⁵.

Per últim, es compta amb un **context legal d’execució penitenciària que – malgrat no ser un sistema restauratiu- dota a l’administració d’àmplies facultats discrecionals per adaptar-lo a les necessitats de cada intern des d’una perspectiva restaurativa**.

Cinquena: La lògica de la **Justícia restaurativa pot obrir noves perspectives de tractament molt interessants**, sobre tot i precisament en aquest tipus d’interns ja que la reparació a la víctima s’ha mostrat **molt idònia pel tractament de l’etiologia criminal d’aquest perfil de delinqüents** on existeix una falta d’empatia amb la víctima, falta de reconeixement del dany causat, falta de valors ètics professionals i, sobre tot, on la identificació de la reparació amb la satisfacció de la responsabilitat civil s’ha mostrat insuficient i contraproductiu.

Directament vinculat amb això, la implementació de perspectives restauratives a l’execució penal d’aquest tipus de delinqüents **també ofereix, sens dubte, moltes perspectives de millora en el que representa el seu objectiu principal: la reparació a les víctimes**. Sobre tot, com hem vist, davant les dificultats que el nostre sistema legal té per satisfer la reparació del dany en la delinqüència econòmica.

Sisena: En primer lloc, en la delinqüència econòmica és possible la realització del que en el dret comparat hem anomenat “**autèntiques trobades restauratives**” inclús en forma de la més clàssica de les seves metodologies: la

⁷⁴ Recordem que la implementació de l’anomenada “mediació penitenciària” permetia a Noackes i Duncan (2015, pàg. 7) parlar de transformació sistèmica (“systemic transformation”) vers presons restauratives.

⁷⁵ A nivell estatal també s’ha destacat aquest fet. Vid. Martínez Escamilla (2011, pàg. 15 i 16). També ha destacat la formació dels funcionaris de presons, en general, i de forma específica en aquest àmbit Segovia (2012, pàg. 306).

mediació entre ofensors i víctimes [veure supra 3.3.4 a)]. S'esvaeix el problema de la falta d'identificació de les víctimes i la seva legitimació doncs en la majoria de supòsits que trobem a les presons catalanes són delictes amb víctimes identificades [vid. supra figura 1 on només la suma de les estafes i apropiacions indegudes ja representen 126 dels 168 casos de la nostra mostra: un 67,74%].

Això és possible en la majoria d'aquesta delinqüència on -al no diferenciar-se del perfil de la resta- es donarien tots els requisits exigits per la JR, és a dir, veritable igualtat entre les parts implicades i lliure voluntat de participació. Es més, la resta d'objeccions plantejades per la seva implementació en aquests delictes s'esvaeixen doncs són casos on existeixen víctimes identificades i els danys econòmics i morals són fàcil i perfectament avaluables.

Però inclús en els supòsits de subjectes que reproduïxen el model més clàssic de "coll blanc" també. Indubtablement, al tractar-se de supòsits de víctimes sensibles –"sensitive" en els termes del Consell d'Europa- es recomanaria que intervinguessin facilitadors experimentats i de formació especialitzada, s'haurà de procedir en aquests casos amb la màxima precaució, la preparació serà segurament més detinguda, es requerirà un posterior seguiment i caldrà extremar les garanties que de per sí ja s'exigeixen quan es recorre a la mediació⁷⁶. L'èxit de l'experiència de mediació en casos de terrorisme en són un bon exemple.

Setena: No només és possible sinó fins i tot recomanable en la delinqüència econòmica que els centres penitenciaris catalans recorrin a altres processos restauratius que donin entrada a una pluralitat d'actors. Es obvi que la mediació difícilment podrà implementar-se quan estiguem davant de delictes que tutel·lin bens jurídics supraindividuals, com molts dels econòmics (Hisenda pública, corrupció, medi ambient, urbanístics, etc.). D'entre tots ells, s'ha destacat que les **conferències**⁷⁷ o processos similars poden oferir més avantatges i inclús oferir una potencialitat restaurativa més gran en aquest tipus de delinqüència com

⁷⁶ Àmpliament sobre els aspectes en que caldria centrar-se els esforços dels facilitadors en aquest tipus de delinqüència vid. Gaddi (2021).

⁷⁷ Suggestint aquesta metodologia pels delinqüents econòmics s'ha pronunciat Nieto Martín, A. (2017, pàg. 331); Guardiola Lago, M. J. (2020, pàg. 584) i Rodríguez Puerta, M.J. (2020, pàg. 32).

l'econòmica [veure supra 3.3.4 b)]. La presència en aquests cercles restauratius de representants d'empreses del sector pot crear un major clima d'igualtat en el procés o pot provocar que els acords assumits siguin més fermes i vinculants (Tamarit, 2013, p. 318).

Vuitena: En segon lloc, pels casos on les trobades restauratives no fossin possibles per trobar-nos **davant de delictes econòmics sense una víctima identificable** una concepció àmplia de JR hauria de permetre als centres penitenciaris catalans **recórrer a víctimes subrogades**. Així es podria recórrer tant a víctimes “representatives” com a víctimes “substitutes”. Recordem que les primeres permetrien identificar a una persona física representant de les empreses perjudicades pel fet delictiu. Les segones permetrien substituir a les víctimes reals en trobades restauratives. Aquestes podrien ser o bé (1) víctimes del mateix tipus de delicte o bé (2) persones amb capacitat de relatar les conseqüències d'aquest. Ja hem vist com aquestes al marge d'avantatges per l'ofensor també pot ajudar a l'ofensor a desenvolupar efectes reparadors en casos on no ha provocat una víctima directa, pot ajudar a obtenir efectes reparadors en les víctimes de delictes semblants on el seu ofensor no les va reparar, evitaria la victimització secundària de les víctimes directes (Segovia, 2012, p. 293). I, per últim, resoldria el problema de trobar una víctima interlocutora en un àmbit on es molt evident la falta de consciència de victimització, com per exemple, els fraus fiscals.

Així quan s'afecti a un bé jurídic col·lectiu podran intervenir associacions o agrupacions legalment constituïdes per la defensa d'aquest interès si guarden relació amb la zona afectada (p.ex. associacions ecologistes del territori contaminat). Si s'afecta a un bé jurídic difús podran fer-ho les organitzacions representatives del sector (p.ex. OCU). Si es tractés de delictes contra béns jurídics de titularitat estatal compartida (p.ex. Hisenda pública o corrupció) també ho podran fer les organitzacions que actuïn en interès de les víctimes. En qualsevol cas, les associacions subrogades caldria que estiguin legalment constituïdes, inscrites en el registre d'associacions abans de la comissió del delicte i que el seu objecte social estigui estretament relacionat amb el bé jurídic lesionat o tractar-se d'una organització de defensa dels drets de les víctimes.

Novena: Si considerem la idoneïtat de la participació de representants de la comunitat en els instruments restauratius caldria considerar -quan fos possible- la utilització d'empreses del sector on s'ha comès el delicte. Malgrat les objeccions⁷⁸, la participació d'alguns d'aquests "substituts comunitaris" podria oferir resultats restauratius interessant, sobre tot en la delinqüència corporativa. Es podrien utilitzar en conferències a **representants d'empreses del mateix àmbit dels condemnats, amb contrastada cultura de compliment normatiu.** Com s'ha assenyalat "*el resultat buscat poder no sigui només "restaurar" els llaços socials o empresarials fracturats per la comissió d'un delicte, sinó allà on sigui necessari, transformar una realitat en la que, en ocasions, no existeix una suficient cultura de compliment*" (Guardiola, 2020, p. 21).

Desena: En tercer lloc, pels casos on les trobades restauratives demostressin que el **dany causat no es pogués reparar amb la satisfacció de la responsabilitat civil** -ja sigui per insolvència del condemnat, per tractar-se de xifres exorbitants o la simple idoneïtat dels diners per reparar el dany moral causat-, es podria recórrer a actes de **reparació social**. A més, permetria oferir una solució a molts dels supòsits de la delinqüència econòmica on no es senyalés responsabilitat civil o el dany causat no es pogués concretar econòmicament. Aquesta reparació es podria plantejar com un acord de la mediació o la conferència o simplement com una opció dins dels anomenats "*Programes reparadors*" [vid. supra 3.3.2] o "*Programes de tractament amb víctimes subrogades*" 3.3.1b)]

Onzena: Per últim, **en els casos on totes aquestes trobades restauratives no fossin possibles, un concepte ampli de JR permetria millorar els programes de tractament en els centres penitenciaris.** I això, com a mínim, des d'una doble perspectiva.

⁷⁸ Principalment relatives als riscos de la participació de representants de la comunitat per al principi de confidencialitat; a com es tria a qui pot ser representant de l'interès comunitari en societats cada vegada menys cohesionades; i de la falta d'empatia i maduresa dels agents comunitaris per participar en aquests processos. Vid. Martínez Escamilla, M. (2011, pàg. 27). Totes aquestes crítiques es poden veure fins i tot accentuades en la delinqüència socioeconòmica on els "substituts comunitaris" serien els anomenats "agents socials": sindicats, cambres de comerç, patronals, ... En definitiva, lobbies, grups de pressió molt identificats ideològicament amb alguna de les parts del conflicte penal en el delicte socioeconòmic.

D'una banda, les experiències de justícia restaurativa identificades en el dret comparat recomanarien que els **programes de tractament contemplessin la possibilitat de tenir algun contacte final amb víctimes subrogades** [Vid supra “**Programes de tractament amb víctimes subrogades**” 3.3.1. b)].

D'altra banda, qualsevol experiència de **treball en benefici de la comunitat seria recomanable que també acabés amb algun contacte directe o indirecte -a través de facilitadors- amb víctimes directes o contactes directes amb víctimes subrogades** [vid. supra “**Programes reparadors**” 3.3.2 b)].

Dotzena: Encara que transcendeixi l'objecte d'aquesta recerca -l'execució penal- en el plànol legislatiu la lògica restaurativa recomanaria **reformes legals necessàries per tal que les multes imposades per aquests tipus de delictes econòmics es dediquessin a reparar els danys col·lectius**. Ja està previst per delictes contra la seguretat vial i salut pública. La seva extensió als delictes econòmics **permetria disposar d'un fons públic que permetria finançar “programes reparadors”** (vid. supra 3.3.2) com el *Herstelfonds* belgues que permetrien als interns realitzar treballs socials la remuneració dels quals anirien directament a la víctima amb qui -com hem vingut insistint- seria recomanable un contacte directe amb l'intern al final del treball o indirecte a través d'un facilitador (Cardona, 2021).

8. Referències bibliogràfiques

Bajo Fernández, M. (1978). La delincuencia económica. Un enfoque criminológico y político criminal. *Cuadernos de Política Criminal*, 5.

Barrabas, T. (2012). The possibilities of Reconciliation and Restoration in Prisons. Dins T. Barrabas i B. Felligi (eds). *Responsability-taking. Relationship-building and Restoration in prisons*. Foresee: Budapest, 23-64.

Baucells Lladós, J. (2012). Sistema de penas para el delincuente económico. *Cuadernos de Política Criminal*, 107, 143-182.

Baucells Lladós, J. (2020). Delincuentes económicos y justicia restaurativa en la ejecución de la pena. *Revista General de Derecho Penal*, 34.

Braithwaite, J. (2002). *Restorative Justice and Responsive Regulation*. Nova York: Oxford University Press.

Cardona Barber, A. (2020). Justicia restaurativa y técnicas de reparación del daño ecológico en el delito medioambiental. *Revista Catalana de Dret Ambiental*, 11(2), 1-35.

Cardona Barber, A. (2021). Sistema de consecuencias jurídicas reparadoras en la delincuencia económica. Dins M. García Arán (Dir.). *Justicia restaurativa y delincuencia socioeconómica*. Tirant lo Blanch.

Castro, D., Bonsignore, D. (2020). Delincuencia socioeconómica y daño social. Perspectivas político-criminales para un contexto poscrisis. *Estudios Penales y Criminológicos*, 40, 58-111.

Christie, N. (1977). Conflicts as Property. *The British Journal of Criminology*, 17(1), 1-15.

Corbetta, P. (2010). *Metodología y técnicas de investigación social*. Mc Graw Hill: Aravaca.

Delmas- Marty, M. (1982). *Criminalité des affaires et Marché comun*. Economica.

Delklerck, J. (2005). The restorative pyramid: A framework for change towards a restorative prison. Dins S. Plevsier, B. Pali i K. Lauwaert (Eds.). *The praxis of Justice. Liber amicorum Ivo Aersten*. Eleven International Publishing.

Direcció General de Serveis penitenciaris, (2011) *El model de rehabilitació a les presons catalanes*.
http://justicia.gencat.cat/web/.content/documents/publicacions/model_rehabilitacio_presons_catalanes.pdf [Data de consulta: 2 de febrer de 2021]

Edelherzt, H. (1970). *The nature, impact, and prosecution of white-collar crime*. National Institute of Law Enforcement and Criminal Justice.

Edgar, K., Newell. T. (2006). *Restorative justice in prisons: A guide to making it happen*. Waterside Press.

Fernández Abad, F. (2017). ¿Necesitan ser los delincuentes de cuello blanco resocializados?: una aproximación crítica a las limitaciones del término “resocialización” a partir de la experiencia española. *Configurações*, 20, 45-58.

Gabbay, Z.D. (2006). Exploring the limits of the restorative justice paradigm: restorative justice and White-collar crime. *Journal of Conflict Resolution*, 8, 444.

Gabbay, Z.D. (2007). Exploring the limits of the restorative justice paradigm: restorative justice and white-collar crime. *Journal of Conflict Resolution*, 8(2), 421-485.

Gaddi, D. (2021). El papel de la persona encargada de facilitar el proceso restaurativo. Dins M. García Arán (Dir). *Justicia restaurativa y delincuencia socioeconómica*, Tirant lo Blanch.

García Arán, M. (Dir.) (2021). *Justicia restaurativa y delincuencia socioeconómica*. Tirant lo Blanch.

Giffard, C. (2002). Restorative Justice in prisons. An option for South Africa? *Track Two*, 11(2), 34-38.

Gil García, C. (2017). *Prevenió i resolució de conflictes en entorns penitenciaris*. <https://repositori.upf.edu/bitstream/handle/10230/35574/TFGCRIM2017%20Clau%20Gil.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

Goossens, E. (2012). A case from Belguim. Dins T. Barrabas i B. Felligi (eds). *Responsability-taking. Relationship-building and Restoration in prisons*. Foresee. Budapest.

Guardiola Lago, M.J. (2012). Desarrollo y aplicaciones de la justicia restaurativa en prisión. Dins J.M. Tamarit (coord). *La justicia restaurativa: desarrollo y aplicaciones*. Comares.

Guardiola Lago, M. J. (2020). ¿Es posible la justicia restaurativa en la delincuencia de cuello blanco?. *Estudios Penales y Criminológicos*, 40, 529-591.

Johnstone, G. (2014). Restorative Justice in Prisons: Methods, Approaches and Effectiveness. *Council for Penological Co-operation*, 17.

Kellens, G. (Dir.) (2000). *Le développement d'un concept de justice restaurative dans le cadre carcéral. Recherche-action au sein des établissements pénitentiaires d'Andenne, Tournai et Jamioulx. Rapport d'activités* (exemplar mecanuscrit).

Liebmann, J. (2007) *Restorative Justice: How it Works*. Jessica Kingsley publishers: London and Philadelphia.

Liebmann, M. (Abril de 2010). *Restorative Justice in Prisons – An international perspective* [Comunicació]. *United Nations Crime Congress*, Brasil. Disponible a https://www.foresee.hu/uploads/media/MarianLiebmann_text.pdf

Lozano, F. (2010). Mediación penitenciaria. Dins J.L. Segovia et. al. *Mediación penal y penitenciaria. 10 años de camino*. Fundación AGAPE: Madrid.

Lozano, F., Lozano, L. (2011). Mediación penitenciaria. Pasado, presente y ¿futuro?. Dins M. Martínez Escamilla i M. P. Sánchez Álvarez. *Justicia restaurativa, mediación penal y penitenciaria: un renovado impulso*. Reus, 273-308.

Martínez Escamilla, M. (2011). La mediación penal en España: Estado de la cuestión. Dins M. Martínez Escamilla i M. P. Sánchez Álvarez. *Justicia restaurativa, mediación penal y penitenciaria: un renovado impulso*. Reus, 15-47.

McCold, P., Wachtel, T. (2002). Restorative Justice. Theory Validation. Dins Weitekamp i Kerner (Eds). *Restorative Justice: Theoretical Foundations*. Willan Publishing, 110-142.

Morón Lerma, E. (2014). El perfil criminológico del delincuente económico. Dins M. García Arán. *La delincuencia económica. Prevenir y sancionar*. Tirant lo Blanch.

Nieto Martín, A. (2017). Empresas, víctimas y sanciones restaurativas ¿cómo configurar un sistema de sanciones para personas jurídicas pensando en sus víctimas?. Dins M. de Hoyos (Dir.). *La víctima del delito y las últimas reformas procesales penales*. Thompson Reuters-Aranzadi, 315-330.

Noakes-Duncan, T. (2015). Restorative justice in prisons. *Occasional Papers in Restorative Justice Practice*, 4. Victoria University.

Ottoboni, M. (2003). *Transforming Criminals: An introduction to the Apac Methodology*. Prison Fellowship International.

Pascual, E. (Coord.) (2013). *Los ojos del otro. Encuentros restaurativos entre víctimas y ex miembros de ETA*. Madrid: Sal Terrae.

Pelayo Lavín, M. M. (2011). *La mediación como vía complementaria de resolución de conflictos*. Universidad de Salamanca.

Quintero Olivares, G., Ruíz Rodríguez L. R. (2013). *Delincuencia económica*. Material docente de la UOC. http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/bitstream/10609/75587/3/Delincuencia%20econ%C3%B3mica_portada.pdf [Data de consulta: 31.03.2020]

Redondo Illescas, S., Garrido Genovés, V. (2013). *Principios de Criminología*. (4ª ed.). Tirant lo Blanch.

Ríos Martín, J.C. (s.d) *Justicia restaurativa y Mediación penal. Una apuesta de diálogo y la disminución de la violencia*. Disponible a : [www.poderjudicial.es › stfls › cgpj › DocsPublicacion › FICHERO](http://www.poderjudicial.es/stfls/cgpj/DocsPublicacion/FICHERO) [Data de consulta: 6.4.2020]

Rodríguez Puerta, M.J. (2020). El derecho de las víctimas colectivas a participar en encuentros restaurativos. *Revista Electrónica de Ciencia penal y Criminología*, 22-14, 1-42.

Segovia, J.L. (2012). Experiencia de la mediación penitenciaria. Dins P.M. Garcandía i S. Oubina. *Sobre la Mediación penal (posibilidades y límites en un entorno de reforma del proceso penal español)*. Aranzadi, Cizur menor, 289-314.

Shapland, J. (7 de novembre de 2008). *Restorative justice in prisons* [Presentació]. *Comission on English Prisons Today*. Disponible a [http://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/3325/Restorative Justice Prisons.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://biblioteca.cejamericas.org/bitstream/handle/2015/3325/Restorative_Justice_Prisons.pdf?sequence=1&isAllowed=y)

Soletto, H., Grané, A. (2019). *La reparación económica a la víctima en el sistema de justicia*. Dynkinson.

Stern, V. (2005). *Prison and their communities: Testing a new approach*, ICPS: London.

Subijana, I.J., Porres, I., Sánchez, M. (2015). El modelo de justicia restaurativa: una propuesta de aplicación tras la entrada en vigor de la Ley 4/2015 del Estatuto de la víctima del delito. *Revista de victimología*, 2, 125-150.

Sutherland, E.H. *El delito de cuello blanco*, (trad. Rosa del Olmo). La Piqueta (ed. 1999)

Tamarit Sumalla, J.M. (2004). La introducción de la justicia reparadora en la ejecución penal: ¿una respuesta al rearme punitivo?. *Revista General de Derecho Penal*, 1.

Van Ness, D. (2007). Prisons and Restorative justice. Dins G. Johnstone i D. Van Ness. *Handbook of Restorative Justice*. Willan Publishing.

Von Hirsch, A., Aschworth, A., i Shearing, C. (2003). Specifying Aims and Limits for Restorative Justice: A 'Making Amends' Model?. Dins AA.VV: *Restorative Justice and Criminal Justice. Competing or Reconcilable Paradigms?*. Hart Publishing.

Wallace, R. i Wylie, K. (2013). Changing on the Inside: Restorative Justice in Prisons: A literature review. *The international Journal of Bahamian Studies*, 19, 57-69.

Walgrave, L. (2007). Integrating criminal justice and restorative justice. Dins G. Johnstone y D.N Van Ness. *Handbook of Restorative Justice*. Willan Publishing.

Wright, M. (2000). Restorative Justice: for whose benefit?. EUROFORUMRJ, *Victim-offender mediation in Europe. Making Restorative Justice Work*. Leuven University Press,

Zehr, H. (1990). *Changing lenses: a new focus for Crime and Justice*. Scottsdale, PA: Herald Press.

9. Annexos

Annex I: Model d'entrevista als sots directors de tractament dels centres penitenciaris

Preguntes pels directors de tractament dels centres per conèixer l'opinió i les actituds dels professionals sobre les possibilitats i els límits de la justícia restaurativa dins de les presons per a delinqüents econòmics.

Abans de començar l'entrevista, informeu a l'entrevistat de

- La durada de l'entrevista (40')
- La utilitat del qüestionari
- El caràcter anònim
- La possibilitat de gravar-la a efectes només de recerca i/o prendre notes

Dades generals de la persona entrevistada

Sexe

Edat

Anys que treballa a centres penitenciaris

- 1) En el seu centre penitenciari hi ha ara més delinqüents econòmics? Pensa que n'hi ha més que abans? Quants, quin percentatge,....?
- 2) Què considera com a delinqüent econòmic?
- 3) Segons la seva opinió, què és el que diferenciaria aquest perfil d'interns de la resta?

- 4) Creieu que el delinqüent econòmic no tornarà a cometre delictes després del pas per la presó? Per què?

- 5) Pot la presó ajudar a aquest procés? Si, De quina manera? No, per què?

- 6) Creieu que els interns condemnats per delictes econòmics tenen més facilitats per accedir a beneficis penitenciaris o classificacions en grau? Per què?

- 7) Al centres penitenciaris s'ofereixen diferents programes de tractament per diferents perfils d'interns (Vido, toxicomanies, etc...) Disposen de programes de tractament específics per delinqüents econòmics?

- 8) Aquest tipus d'intern acostuma a participar en altres tipus de programes encara que no siguin específicament pensats per a ells? (drogodependències, tallers, etc...)

- 9) (Introducció... tanquem bloc tractament d'interns). Per vostè, el tema víctima, en general...
 - Estic content que al final se'n parli
 - Es un tema de moda que no m'agrada
 - Es una preocupació amb la que hi treballo des de fa temps
 - Altres

10) Per a vostè, com es pot reparar el dany causat a una víctima, en general?

11) Hi ha delictes que no tenen una víctima concreta, o fins i tot els afectats podem ser tota la societat, com un delicte mediambiental o una defraudació als cabals públics. Creu que es possible en aquests casos reparar el dany? Com?

12) Segons la seva opinió, per a un intern, en general, reparar el dany causat...

- Es el menor dels seus problemes
- Es una pena suplementaria
- Pot ser-li útil
- Altres

13) I pel delinqüent econòmic? Segons la seva opinió, per un delinqüent econòmic, reparar el dany causat...

- Es el menor dels seus problemes
- Es una pena suplementaria
- Pot ser-li útil
- Altres

14) Considereu que un intern pugui desitjar reparar el dany que ha causat

- Si
- No, per que?

15) Pot la presó afavorir aquesta actitud?

- Si. Com?
- No. Per què?

16) Penseu que en alguns casos, pot ser positiu que un intern i la seva víctima puguin entrar en un procés restauratiu, com la mediació?

- Si. En quin cas?,
- Per a què pot servir?
- La presó pot afavorir el contacte?
- No, perquè?
- Si, Com?

17) Segons vostè quines són les motivacions, raons, expectatives de la víctima quan entra en un procés restauratiu, com la mediació?

18) I les de l'ofensor?

19) Heu tingut propostes de part dels interns, en general, relatives a les seves víctimes?

- Si. Citeu-ne algunes,
- quin creieu que és l'objectiu quan fan aquest tipus de demandes,
- quina resposta heu donat a aquestes demandes?

- En cas de cap, què us ho ha impedit?
- Quin tipus de dificultats us heu trobat per donar resposta a aquestes demandes?
- No.

20) Creu que és possible un procés restauratiu, com la mediació, amb delinqüents econòmics?

21) Ha tingut alguna proposta per part d'interns condemnats per delictes econòmics?

22) Hi ha alguns interns que us pregunten sobre el que deuen metàl·licament a les seves víctimes?

- Si
- No

23) En la vostra opinió, els interns saben el que deuen a la seva víctima?

- Si
- No

24) Importa que estiguin al corrent del que deuen?

- Si. Per què?
- No. Per què?

25) Els centres penitenciaris coneixen l'estat de les responsabilitats civils dels interns?

26) Teniu suggerències o idees relacionades a la satisfacció de les responsabilitats civils o altres formes de reparació del dany?

27) La víctima hauria d'ocupar un lloc a la vostra feina?

- Si. Quina?
- No

Annex II: Model d'entrevista als Jutges de vigilància penitenciària

Preguntes pels jutges de vigilància penitenciària per conèixer l'opinió i les actituds dels professionals sobre les possibilitats i els límits de la justícia restaurativa dins de les presons per a delinqüents econòmics.

Nota important: Abans de començar l'entrevista, informeu a l'entrevistat/da de

- La durada de l'entrevista (40')
- La utilitat del qüestionari
- El caràcter anònim
- La possibilitat de gravar-la a efectes només de recerca i/o prendre notes

Dades generals de la persona entrevistada

Sexe

Edat

Anys que treballa a vigilància penitenciària

1. D'acord amb la seva experiència professional, els delinqüents socioeconòmics que entren a presó tenen pendent la satisfacció de la Responsabilitat Civil? En quin percentatge aproximat?

2. Creu que en aquest aspecte, el de la RC pendent, hi ha alguna diferència entre la falta de pagament per part dels delinqüents socioeconòmics i la dels presos per delictes "tradicionals"?

3. Així mateix, i pel que fa només als delinqüents socioeconòmics i la falta de compliment de la satisfacció de la responsabilitat civil al moment de la seva entrada a presó, creu que hi ha alguna diferència depenent del tipus de delictes econòmics que s'hagi comès?

4. Sap si durant l'estada a la presó els interns per delictes econòmics paguen les indemnitzacions econòmiques pendents? En quin percentatge aproximat?
5. En aquest context, en quins tipus de delictes econòmics costa més que els delinqüents econòmics paguin la Responsabilitat Civil? En aquest sentit, i segons la seva opinió, creu que els interns per delictes econòmics saben realment el que deuen a la seva víctima?
6. Durant la fase d'execució, sap si hi ha alguna diferència significativa a l'hora de què un intern pagui la responsabilitat civil, depenent si es tracta d'un pres per un delicte econòmic o un pres per un delicte "tradicional"?
7. Creu que els condemnats per delictes econòmics tenen més facilitats per aconseguir la classificació en tercer grau? Per què?
8. En aquest sentit, a l'hora de valorar l'oportunitat de classificar a un intern per delictes econòmics en tercer grau, quines són les principals qüestions que ha tingut en consideració?
9. Si la reparació econòmica, a través del pagament de la responsabilitat civil, no ha sigut possible per la situació d'insolvència de l'intern socioeconòmic, quines han sigut les possibilitats de la classificació en tercer grau? S'han explorat alternatives a l'hora de buscar algun tipus de reparació del dany, com a mínim simbòlica del mateix?
10. En aquest sentit, acceptaria algun tipus d'una reparació del dany simbòlica (per exemple per mitjà d'alguna activitat de reparació) a l'hora de poder valorar positivament la progressió penitenciària del condemnat?
11. Si és que sí, o seria només en casos de delinqüents econòmics declarats insolvents o, també, en altres possibles situacions? Per què?
12. En aquells delictes on no hi ha un perjudicat concret i, a on no s'ha establert cap responsabilitat civil a la sentència condemnatòria, quines són les qüestions principals que es valoren per determinar l'oportunitat d'un tercer grau?

13. Quant tarden els delinqüents econòmics en accedir al tercer grau? És menys que els delinqüents tradicionals? Si és que sí, quina creu és la raó?
14. Durant la fase d'execució de la pena, sap si s'incentiven o faciliten procediments de mediació entre els delinqüents econòmics i les seves víctimes?
15. Valoraria possibles activitats de mediació entre víctimes del delictes i el delinqüent econòmic a l'hora de decidir un possible tercer grau o llibertat condicional?
16. La reparació "moral" de la víctima, a través del perdó demanat per part del condemnat, és rellevant a l'hora de resoldre un tercer grau o una llibertat condicional?
17. Creu que són necessàries aquestes trobades entre víctimes i condemnats a la fase d'execució de la pena?
18. Durant la fase d'execució de la pena, sap si el delinqüent econòmic participa d'algun tipus d'activitat que vostè pugui valorar positivament?
19. Quina és l'actitud, en termes generals, del delinqüent econòmic a la presó? Hi ha regressions en grau del delinqüent econòmic?
20. A l'hora de valorar el tercer grau, valora si els delinqüents econòmics han participat en programes de tractament? Quin tipus de programes? Com influeix a l'hora de resoldre la seva situació penitenciària?
21. Quin tipus de programa es fan? Els programes de tractament són útils a l'hora d'afavorir la reinserció o resocialització del pres? Per què?
22. Creieu que el pas del delinqüent econòmic per la presó afavoreix la seva reinserció o bé la finalitat de la pena, en aquests casos, compleix altres finalitats?
23. Creieu que els interns condemnats per delictes econòmics tenen més facilitats per accedir a beneficis penitenciaris o classificacions en grau? Per què?
24. Per a vostè, com es pot reparar el dany causat a una víctima?

25. Hi ha delictes que no tenen una víctima concreta, o fins i tot els afectats podem ser tota la societat, com un delicte mediambiental o una defraudació als cabals públics. Creu que és possible en aquests casos reparar el dany? Com?

26. Segons la seva opinió, per a un intern, en general, reparar el dany causat...

(a) És el menor dels seus problemes

(b) És una pena suplementaria

(c) Pot ser-li útil

(d) Altres

27. I pel delinqüent econòmic? Segons la seva opinió, per un delinqüent econòmic, reparar el dany causat...

(a) És el menor dels seus problemes

(b) És una pena suplementaria

(c) Pot ser-li útil

(d) Altres

28. Penseu que en alguns casos, pot ser positiu que un intern i la seva víctima puguin entrar en contacte? Si es que sí, per a què pot servir?

29. La presó pot afavorir el contacte entre víctima i victimari? No, per què? Si, Com?